

نقش عوامل جغرافیای طبیعی در عملیات والفجر ۸

رضا جنیدی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۰۶

بشیر کیانی‌نژاد^۲

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۲/۱۱

چکیده

شناخت عوامل جغرافیایی و به‌کارگیری آنها در طرح‌ریزی‌های نظامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و به‌عنوان یک عامل برتری‌ساز در عملیات‌ها می‌تواند اثر تعیین‌کننده و حیاتی بر طرح‌های نظامی داشته باشد. بنابراین، شناخت دقیق عوامل جغرافیایی و میزان نقش‌آفرینی آن از اهم موضوعات نظامی و عمده‌ترین محورهای فعالیت اطلاعاتی محسوب می‌شود. بدون شناخت کامل شرایط جغرافیایی منطقه، انجام هرگونه عملیاتی محکوم به شکست است. از این رو، پژوهش حاضر به دنبال بررسی میزان تأثیر عوامل جغرافیایی بر عملیات والفجر هشت است. پژوهش حاضر از نظر روش، پیمایشی (اعتبارسنجی) و از نظر هدف، کاربردی است. با توجه به تعداد محدود جامعه آماری با استفاده از روش نمونه‌گیری تمام‌شمار و هدف‌مند ۵۰ نفر انتخاب و مورد مطالعه و پرسش قرار گرفتند. در خصوص سنجش میزان اثرگذاری عوامل جغرافیایی بر عملیات والفجر ۸، پوشش گیاهی، آب‌وهوا، هیدرولوژی و ژئومورفولوژی منطقه عملیات، مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مؤلفه‌های جغرافیایی به‌ویژه هیدرولوژی منطقه عمدتاً تأثیر منفی زیادی بر عملیات‌های نیروهای خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؛ اما فرماندهان این عملیات با درایت و هوشمندی توانسته‌اند بر این محدودیت‌ها فایز آیند؛ موضوعی که به‌نظر می‌رسد کمتر در اردوهای راهیان نور به آن پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی

جغرافیای نظامی؛ عوامل جغرافیای طبیعی؛ عملیات والفجر ۸

یکی از فعالیتهای ارزشمند جهت ترویج ارزشهای دفاع مقدس به صورت میدانی، اردوهای راهیان نور است. بعد از جنگ تحمیلی، هرساله تعداد کثیری زائر خصوصاً جوانان از مناطق جنگی بازدید می‌کنند. عمدتاً راویان راهیان نور اشراف کمی به تحلیل جغرافیای نظامی عملیاتهای دفاع مقدس دارند و لذا در زمان تشریح دلآوریهای رزمندگان اسلام به محدودیتهای مترتب از عوامل جغرافیایی کمتر پرداخته می‌شود. این درحالی است که رزمندگان ایرانی در فرایند طرح‌ریزی و اجرای عملیاتهای خود با محدودیتهای جغرافیایی بسیاری زیادی مواجه بوده‌اند. به اعتقاد نگارنده در صورت بازنمایی محدودیتهای جغرافیایی پیش روی نیروهای رزمنده ایرانی، ارزش و عظمت رشادت‌های آنها برجسته‌تر جلوه خواهد کرد.

یکی از عملیاتهایی که محدودیتهای فراوانی فراروی رزمندگان ایران فراهم می‌کرد، عملیات والفجر ۸ است. تحقیق حاضر بر این باور است که منطقه عملیاتی والفجر ۸ از منظر جغرافیایی، محدودیتهای زیادی را برای رزمندگان اسلام فراهم نموده است و فرماندهان نظامی عملیات نیز با در نظر گرفتن این مؤلفه‌ها (عوامل جغرافیایی) و اتخاذ تدابیر هوشمندانه کوشیده‌اند که این محدودیتهای و تهدیدات را به فرصت تبدیل کنند، کوششی که معتقدم ارزش این عملیات را در ذهن بازدیدکنندگان منطقه دوچندان می‌کند.

راویان راهیان نور معمولاً به پیچیدگی عملیاتها از جمله پیچیدگی مربوط به عوامل جغرافیایی اشاره چندانی نمی‌کنند، یا اگر اشاره‌ای صورت گیرد، معمولاً سطحی است. باتوجه به اهمیت نقش عوامل جغرافیایی در موفقیت عملیاتها نگارنده درصدد است با تحلیل جغرافیای نظامی منطقه عملیاتی والفجر ۸ عظمت کار رزمندگان درگیر در این عملیات را جهت ارائه به کاروان‌های راهیان نور برجسته نماید.

سؤال اصلی تحقیق

فرصت‌ها و محدودیتهای متأثر از جغرافیای منطقه عملیاتی والفجر ۸ کدامند؟

سوالات فرعی تحقیق

۱. مؤلفه‌های اقلیمی چه تأثیری بر موفقیت عملیات والفجر ۸ داشته است؟

۲. عوامل هیدرولوژی چه تأثیری بر موفقیت عملیات والفجر ۸ داشته است؟
۳. پوشش گیاهی چه تأثیری بر موفقیت عملیات والفجر ۸ داشته است؟
۴. شناخت اقلیم چه تأثیری بر موفقیت عملیات والفجر ۸ داشته است؟

مبانی نظری

مفاهیم

تعریف لغوی جنگ

واژه جنگ در لغتنامه‌های فارسی به معنای جدال، قتال، هرگونه کوشش و کشش، نبرد، رزم و آورد کشتار جمعی و یا هرگونه درگیری خصمانه با قصد ساقط کردن یا از میدان در کردن حریف به کار رفته است (نوروزی، ۱۳۸۵: ۲۸۶).

دیدگاه سنتی (قدیم): جنگ برخورد خشونت‌آمیز نیروهای مسلح دو یا چند کشور به منظور تحمیل اراده یکی بر دیگری یا بلعکس (پیری، ۱۳۷۲: ۱۲).

دیدگاه مدرن (نوین): هرگونه رفتار تهدیدآمیز قدرت‌های ملی دو یا چند کشور به منظور تحمیل اراده یکی بر دیگری یا بلعکس

تعریف جهاد

در اصطلاح کلامی و فقهی، جهاد به معنای «جنگ با دشمن در راه خدا» می‌باشد (مطهری، ۱۳۶۸: ۳۶).

جهاد «هدف و روش مقدسی است که خداوند عزوجل به وسیله آن جنگ را برای مسلمان مقدم داشته است» (مطهری، ۱۳۶۸: ۳۹).

جهاد از ریشه جهد به معنای تلاش و کوشش است، البته معنای واقعی آن یعنی مبارزه (فلا تطع الکافرین و جاهدهم به جهاداً کبیراً) (فرقان / ۵۲).

جهاد دفاع است نه تجاوز یعنی؛ کسی تردید ندارد که جهاد و هر نوع قتالی و جنگی به عنوان تجاوز یعنی به عنوان تصرف کردن مال و ثروت آن طرف و یا سایر نیروهای آن طرف برای خود و به عبارت دیگر جنگ برای استخدام نیروهای اقتصادی یا انسانی یک قومی به هیچ عنوان از نظر اسلام روا نیست.

تعریف دفاع

در قرآن نیز دفاع به مفهوم بازداشتن و دورساختن خطرات، بدی‌ها، شرور و دشمنان، از مباحث مرتبط با انسان، جامعه و دین می‌باشد. دفاع، دو حوزه عمومی (دفاع از دین، جامعه، سرزمین، نظام سیاسی اسلام) و حوزه خصوصی (دفاع از

نفس، خانواده، دارایی و...) را دربر می‌گیرد و از نظر اسلام این دو گونه دفاع مورد پذیرش و تأیید واقع شده و کشته‌شدن در نبردی که برای دفاع از هر یک از این دو حوزه صورت می‌گیرد، شهادت قلمداد می‌شود. دفاع نوع خاصی از جهاد است.

تعریف دفاع مقدس

دفاع از ریشه دفع به معنای عقب‌راندن، پس‌زدن و تدبیری است برای مقاومت در مقابل حملات دشمن (پیری، ۱۳۹۱: ۱۴).

مجموعه مجاهدت‌ها، حماسه‌ها، پایمردی‌ها و فعالیت‌های متنوع که ملت شریف و مسلمان ایران و نیروهای مسلح در طول ۸ سال جنگ تحمیلی (۲۸۹۵ روز) در برابر تهاجم رژیم بعث عراق به خاک ایران اسلامی انجام دادند و در این امتحان الهی سربلند بیرون آمدند (نوروزی، ۱۳۸۵: ۳۴۶).

تعریف جغرافیا

جغرافیا علم روابط متقابل انسان و طبیعت است (گریفیت تیلور Griffith Taylor)

جغرافیا با سطح زمین از نقطه‌نظر پراکندگی و کنش متقابل پدیده‌ها سروکار دارد. جی گرانو J.Grano, 1912.

جغرافیا علم مکان‌هاست (ویدال دولابلاش Vidal De La Blach نیمه اول قرن بیستم).

جغرافیا، توصیف و تفسیر سامان‌مند و استدلالی جنبه‌های متغیر سطح زمین را برعهده دارد (ریچارد هارتشورن Richard Hartshorn, 1969).

جغرافیا، یک ماهیت همدید از روابط فضایی در موضوعات انسانی است (دیوید اسمیت David Smith, 1977).

جغرافیا: «فهم و درک چگونگی ساخت و چشم‌اندازهای متفاوت فیزیکی و اجتماعی و همچنین چگونگی تحول آن و تأثیر فضا، - به مفهوم جدایی و محتوا، هر دو - بر عملکرد فرد و فعالیت‌های جمعی او و در همان حال، تأثیرپذیری متقابل میان آن دو».

(دره میرحیدر، به نقل از ریچارد موریل R.Morrill).

جغرافیا عبارت است از روابط متقابل انسان، تکنیک، مدیریت و محیط (محمدحسن پاپلی یزدی، ۱۳۶۵).

جغرافیا پراکندگی، افتراق و بازساخت مکانی - فضایی پدیده‌ها را در ارتباط با

ساختار اجتماعی - اقتصادی تبیین می‌کند (حسین شکویی، ۱۳۷۲).

جغرافیا رابطه بین انسان، محیط، سازمان، نهادها و دولت می‌باشد (دکتر شکوری)

جغرافیا رابطه انسان، محیط و مدیریت می‌باشد (دکتر شکوری)

چارچوب نظری

در این پژوهش از نظریه‌های مختلفی از جمله دیدگاه‌ها مطرح جان. ام. کالینز، نظریه تهاجم - دفاع از دیدگاه واقع‌گرایان تدافعی، در رابطه با تأثیر عوامل و عناصر جغرافیایی بر قابلیت‌های دفاعی یک سرزمین و همچنین نظریه فریدمن در خصوص روش‌های نامتقارن در جنگ‌ها استفاده شده که به صورت خلاصه به برخی از این نظریه‌ها اشاره شده است.

دیدگاه جان. ام. کالینز

در رابطه با تأثیر عوامل و عناصر جغرافیایی بر قابلیت‌های دفاعی یک سرزمین یا محور می‌توان مطالب زیر را نتیجه‌گیری نمود. مناطق جغرافیایی در زمین و فضا، به طور معقول و نواحی همگنی هستند که دارای عوارض بارز توپوگرافی، آب‌وهوا، پوشش گیاهی و عوامل مؤثر انسانی [فرهنگی] بوده که تأثیرات یکنواختی در اتخاذ تصمیمات عملیاتی و طراحی نظامی اعمال می‌کنند. شناخت مبانی و اصول جغرافیای نظامی، کمک اساسی به بررسی منطقی و تجزیه و تحلیل منطقه عملیاتی و دفاع سرزمینی یک منطقه یا محور می‌نماید. حال از موارد ذکر شده استنباط می‌شود که با بررسی و تحلیل قابلیت‌های دفاع سرزمین یا محورهای مرزی کشور از منظر جغرافیایی می‌توان در رسیدن به طرح ثابت و پایدار در زمینه دفاع از سرزمین کمک کرد.

نظریه جنگ نامتقارن

یکی از نظریه‌پردازان نظریه جنگ نامتقارن، دکتر فریدمن است. نوی در این نظریه می‌گوید: «ضعفا در مقابل قدرتمندان باید از روش‌های نامتقارن استفاده کنند و روش‌های انتخابی، به تجزیه و تحلیل طرف ضعیف از نقاط آسیب‌پذیر طرف قدرتمند بستگی خواهد داشت».

یکی دیگر از نظریه‌پردازان نظریه جنگ نامتقارن، چالز دونلپ است. وی می‌گوید: در وسیع‌ترین معنا، مفهوم نامتقارن در جنگ، «جنگی را توصیف می‌کند

که به دنبال اجتناب از توانمندی‌های حریف است... رویکردی که سعی دارد روی هر آنچه ممکن است محاسن و مزایای نسبی یک طرف در مقابل نقاط ضعف نسبی دشمن باشد، تمرکز کند.

وقتی کشور کوچک و ضعیفی مانند ویتنام با یکی از بزرگ‌ترین و حجیم‌ترین، قدرت‌های نظامی جهان یعنی آمریکا که حداقل به لحاظ تجهیزات نظامی‌گری در آن دوران و حتی دوران کنونی بی‌همتاست، مواجه می‌شود مجبور است به روش‌های نامتقارن متوسل شود.

در این شرایط حتی اگر جنگی به کمک امریکاه یا نیروی برتر و با ابزارهای وی شروع یا ادامه یابد، به جنگ تمام‌عیار تبدیل خواهد شد که همین تمام‌عیاربودن از یک طرف می‌تواند مسبب نامتشابه‌شدن جنگ و نیز همین نامتشابه‌بودن می‌تواند؛ این درگیری را نامتقارن سازد. در واقع با ملاحظات منطق ریاضی می‌توان این‌گونه انگاشت که سطح امکانات بالای یک طرف درگیری باعث اجتناب از رویارویی، رودررو (مستقیم و متقارن) از طرف دیگر ضعیف‌تر می‌شود.

نظریه تهاجم - دفاع

در این نظریه که از دیدگاه واقع‌گرایان تدافعی بدان پرداخته شده است، در پاسخ به سؤال همیشگی اینکه چه چیز موجب بروز جنگ می‌شود، ارائه شده است. نقطه‌نظرات واقع‌گرایان در خصوص احتمال وقوع جنگ را می‌توان در سه مجموعه اصلی رویکرد تهاجمی، رویکرد تدافعی و رویکرد انگیزشی بررسی نمود (عبدالله‌خانی، ۱۳۸۳: ۸۹):

رویکرد تهاجمی: در این رویکرد احتمال وقوع جنگ همواره وجود دارد و تنها قدرت است که می‌تواند از خطر افزایش احتمال وقوع جنگ توسط حریف جلوگیری نماید یا در صورت وقوع، مانع شکست در جنگ شود.

از سوی دیگر مسئله تقلب و دولت‌های طمعکار که برای ثروت، جاه‌طلبی و امیال شخصی روابط خود را تنظیم می‌کنند، پدیده‌ای مستمر در نظام آنارشی است. همچنین دولت‌ها سود نسبی را به سود مطلق ترجیح می‌دهند. نمونه آن مثال شکار گوزن است که در آن تعدادی شیر برای شکار یک گوزن متحد می‌شوند، ولی اگر یک شیر در راه با خرگوشی مواجه شود از خیر آن به نفع آرمان جمع نخواهد گذشت. در این نظام، هدف همه دولت‌های بزرگ و تجدیدنظرطلب دسترسی به جایگاهی برتر در نظام بین‌الملل است و لذا این دولت‌ها حاضرند برای آنکه توزیع

قدرت را به نفع خود تغییر دهند، حتی امنیت خود را نیز به خطر بیندازند.

از مجموع نظریات رویکرد تهاجمی می‌توان نتیجه گرفت که آنها تمرکز خود را بر رهنامه (دکترین)های کاهش احتمال شکست در جنگ گذاشته‌اند نه کاهش احتمال وقوع آن.

رویکرد تدافعی: در رویکرد تدافعی که نظریه تهاجم - دفاع از دل آن بیرون می‌آید، معادله قدرت - امنیت را رد می‌کند و معتقد است تمایز میان دفاع یا تهاجم عامل مهمی در اعتماد دولت‌ها به یکدیگر است و لذا اگر دولتی قادر باشد رویکردهای تدافعی از خود بروز دهد امکان ایجاد اعتماد میان بازیگران موردنظر وجود دارد و لذا احتمال کاهش وقوع جنگ نیز می‌رود. در ضمن توانایی دفاع یک کشور تنها در قدرت نسبی آن کشور خلاصه نمی‌شود، بلکه دو متغیر «توازن در فناوری نظامی تهاجمی تدافعی» و «تمایز میان وضعیت‌های تهاجمی - تدافعی» برای این منظور مورد بررسی قرار می‌گیرد (Jervis, 2001: 186). در مورد بی‌اعتمادی، این رویکرد آن را تنها عامل تشدیدکننده برای معضل امنیتی می‌داند نه عامل پدیدآورنده آن. از منظر این گروه دولت‌ها شدیداً به دنبال بقای خود هستند و لذا بازیگرانی دفاعی به‌شمار می‌آیند و به دنبال کسب قدرت بیشتر نیستند، خصوصاً اگر این عمل به معنای به‌خطرافتادن امنیت آنها باشد.

این رویکرد نیز مانند رویکرد تهاجمی ساختارگراست و معتقد است که هرج و مرج نظام بین‌الملل ناشی از ساختار آن است. آنان برخلاف رویکرد تهاجمی معتقد به رد کامل مفهوم اعتماد در روابط امنیتی نیستند و اصلاً ماهیت این رویکرد خود اعتمادساز است. این رویکرد در زمینه «کاهش احتمال جنگ» از طریق اتخاذ رویکردهای دفاعی و عدم بروز رفتارهای تهاجمی سعی در اعتمادسازی دارد و در حالت «کاهش احتمال شکست» بالا بردن قابلیت‌های دفاعی و مسلح کردن خود را پیشنهاد می‌کند.

نظریه تهاجم - دفاع معتقد است که در سیاست بین‌المللی حمله و دفاع اغلب در ایجاد بی‌ثباتی و جنگ نقش مهمی ایفا می‌کند. لذا تفوق تهاجم، موجب تهدیدآمیز تلقی‌گردیدن امکانات دیگران خواهد شد ولی در حالت تفوق تصور دفاع، نگرانی‌های مربوط به تغییرات قوای نظامی کاهش می‌یابد. یا به عبارت دیگر وقتی تهاجم غلبه داشته باشد، جنگ و برخورد بین‌المللی محتمل‌تر است؛ در حالی که وقتی دفاع غلبه داشته باشد، صلح و همکاری محتمل‌تر می‌شود.

از دلایل قابل توجه بودن این نظریه، رد انتساب رقابت‌های امنیتی دولت‌ها به ماهیت ساختار نظام بین‌الملل است. از سوی دیگر، به‌جای تکیه بر قدرت خام بر تهدیدات متکی است؛ یعنی کشورها بیشتر خواهان امنیت هستند؛ لذا زمانی مهاجم می‌شوند که مورد تهدید واقع شوند و تعادل بین حالت تهاجم - دفاع عامل اصلی تعادل امنیتی است.

الگوی اصلی نظریه تهاجم - دفاع تنها تغییرات فناوری نظامی را به‌عنوان علت تغییر تعادل میان تهاجم و دفاع می‌پذیرفت (Jervis, 2001: 194-196) درحالی‌که عده‌ای دیگر هنگام عملیاتی‌کردن آن مفاهیمی از قبیل جغرافیا، ملی‌گرایی، محبوبیت رژیم، رهنامه (دکترین) نظامی و وابستگی متقابل اقتصادی را بدان افزودند؛ اما هواداران الگوی اصلی باتأکید بر نظر خود یعنی تعادل از طریق فناوری نظامی سه استدلال برای دفاع از عدم گسترش دامنه مفاهیم این نظریه ارائه می‌دهند (Lieber, 1999: 77-78):

اول آنکه، از نگاه ایشان، فناوری تنها عاملی است که از سوی تمامی صاحب‌نظران این نظریه مطرح شده است. دوم آنکه عواملی از قبیل ملی‌گرایی یا محبوبیت رژیم که از ویژگی جامع‌بودن بین تمامی بازیگران برخوردار نیستند، اعتبار این نظریه بین اندیشه ساختارگرایان را خدشه‌دار می‌سازند، درحالی‌که این رویکرد خود را در نظریه‌های ساختاری تا حدودی سهیم می‌داند؛ چراکه بر آثار جنگ به‌عنوان متغیر مستقل تأکید دارد) ولی فناوری برای همه کشورها فرصت‌ها و محدودیت‌های مشابه ایجاد می‌کند. سوم آنکه الگوی اصلی ساده‌تر و قابل‌فهم‌تر است.

برای مثال، در نقش رژیم‌های مردمی برای دفاع امروزه وضع به‌گونه‌ای است که پیروزی بر رژیم‌های مردمی دشوارتر از غلبه بر رژیم‌های غیرمردمی است؛ هرچند در سده‌های گذشته بر عکس زمان حاضر، حکومت‌های مردمی نیروی بیشتری برای تهاجم در اختیار داشته‌اند. رژیم‌های مردمی بهتر می‌توانند شهروندان خود را برای مقاومت چریکی در مقابل متجاوزان سازماندهی کنند و پیروزی دشمن را دشوار سازند؛ درحالی‌که رژیم‌های غیرمردمی نسبت به هرگونه براندازی یا انقلاب ملهم از خارج آسیب‌پذیرتر هستند (ون اورا، بی‌تا: ۷۹).

از لحاظ جغرافیایی نیز چندین عامل باعث دشوار شدن پیروزی در جنگ (به‌عنوان عامل اصلی غلبه حالت دفاع) می‌شود از قبیل:

- مرزهای ملی مشرف به اقیانوس‌ها، کوه‌ها، رودخانه‌های عریض، بیابان‌های شنی و جنگل‌ها و کوه‌ها که محیط مناسبی برای عملیات‌های چریکی هستند؛
- موانع ساختگی در امتداد مرزها مثل مناطق نامنظم شهری؛
- مناطق حایل مثل دولت‌های بی‌طرف یا مناطق خلع‌سلاح‌شده؛
- بزرگی یک کشور و قرار داشتن منابع و صنایع در عمق آن.
- نظام‌های امنیتی نیز در سه حالت رویکرد دفاع‌محور را تقویت می‌کنند که شامل نظام‌های امنیت دسته‌جمعی، اتحادهای دفاعی و توازن رفتار دولت‌های بی‌طرف می‌شود. این سه رویکرد با اضافه کردن متحدان به طرف مدافع، غلبه را مشکل می‌سازند.

در مجموع، با بررسی تاریخی مشخص می‌شود که امنیت جمعی هرگز مؤثر و کارآمد نبوده است؛ اما اتحادهای دفاعی زیادی که آمدند و رفتند، توانستند موانعی بر سر راه پیروزی در جنگ پدید بیاورند. رشد و افول رفتار موازنه‌گرانه، با رشد و افول امریکا و بریتانیا همگام بود؛ چراکه با رشد این دو و تمایلاتشان برای غلبه بر قدرت‌های قاره‌ای، فتح و پیروزی دشوار می‌شد، ولی با ضعف آنها قدرت‌های قاره‌ای می‌توانستند به گسترش قلمرو خود بپردازند و امنیت دولت‌ها را در فضای ناامنی قرار دهند (ون اورا، بی‌تا: ۸۱).

ازسوی دیگر غلبه حالت تهاجم، منجر به پدیدآمدن رابطه کنش‌واکنش شدید (در مقابل حالت عادی کنش - واکنش) می‌شود. در حالت غلبه حالت تهاجم، دولت‌ها بیشتر در حفظ اسرار نظامی خود می‌کوشند. این رویداد سبب می‌شود دولت‌ها تسلیحات خود را به‌طور خردمندانه‌ای فراتر از معمول افزایش دهند؛ یعنی دولت‌ها حاصل کوشش‌های دفاعی خود را براساس بدترین برآوردها نسبت به توانمندی‌های نظامی دشمن به‌دقت می‌سنجند، با این استدلال که هزینه کمتر از حد لازم در امور دفاعی ویرانگر است؛ درحالی‌که هزینه‌های بیشتر صرفاً اسراف‌کارانه است. این وضعیت به ارتش‌های ملی اجازه می‌دهد اطلاعات دفاعی را بیش‌ازپیش تک‌قطبی و انحصاری کنند. لذا با عنایت به اینکه ارتش‌ها مایلند تهدیدها را بزرگ‌نمایی کنند؛ در شرایطی که ارتش‌ها اطلاعات انحصاری در اختیار دارند که فقط به خودشان امکان ارزیابی تهدیدها را می‌دهد. دولت‌ها هزینه‌های دفاعی خود را بدون دلیل بیش‌ازحد افزایش می‌دهند که درنهایت رابطه کنش و واکنش شدید را پدید می‌آورند.

- مزایای نظریه تهاجم - دفاع: مزایای این نظریه از چند جنبه قابل بررسی است:

اول آنکه، ویژگی‌های یک نظریه خوب را داراست؛ زیرا دارای سه عنصر است که به نظریه قدرت تشریح بالایی اعطا می‌کند. دوم آنکه مفروض نظریه که تغییر عینی و ذهنی در تعادل تهاجم - دفاع است، دارای تأثیر بسیاری است. عنصر دوم حوزه‌های رفتاری متنوعی را پوشش می‌دهد که شامل سیاست نظامی، سیاست خارجی و دیپلماسی بحران است و تعداد زیادی از علل جنگ را پوشش می‌دهد. عنصر سوم اطلاق‌پذیری آن به جهان واقعی است که اگر مفروض بگیریم که برتری ذهنی تهاجم علت جنگ باشد، نظریه تهاجم - دفاع بخش گسترده‌ای از تاریخ بین‌الملل و جنگ‌های صورت‌پذیرفته را توضیح می‌دهد.

دوم آنکه، این نظریه سودمندی توصیه‌ای زیادی دارد. از بررسی و آزمون پیش‌بینی‌های نظریه تهاجم - دفاع می‌توان فهمید که اگر سیطره حالت تهاجم خطرناک است، باید سیاست‌هایی را برای کنترل آن دنبال کرد. دولت‌ها باید نیروهای نظامی خود را در موقعیت‌های تدافعی قرار دهند و توافقنامه‌های کنترل تسلیحات برای محدود کردن نیروهای تهاجمی امضا کنند. همچنین دولت‌ها باید در پی تقویت اتحادهای دفاعی برآیند. از سال ۱۹۴۹ تضمین‌های امنیتی امریکا در اروپا و آسیا هرگونه تعرض و پیروزی در جنگ را بسیار دشوار کرده است. سوم آنکه، علی‌رغم آنکه سؤالات زیادی را بی‌جواب می‌گذارد، ولی کاملاً راضی‌کننده است و برای کشف ریشه‌های پدیده‌های مداخله‌گر و تسریع‌کننده جنگ توضیح ساده‌تری را ارائه می‌دهد.

- مشکلات نظریه تهاجم - دفاع

۱. عدم امکان ارزیابی تطبیقی

در این نظریه صرفاً از یک طریق ارزیابی خالص تطبیقی در خصوص فناوری‌های مختلف می‌توان تشخیص داد که آیا غلبه با تهاجم است یا دفاع (Glaser, 2003: 81). درحالی‌که برخی از جنبه‌های این موضوع نامحسوس و صرفاً پس از یک دوره تاریخی قابل کشف است؛ لذا امکان انجام یک ارزیابی خالص تطبیقی وجود ندارد.

۲. دومین انتقاد به ناتوانی این نظریه در تمایز میان سطوح مختلف جنگ بازمی‌گردد؛ یعنی از یک سو نظریه‌پردازان این حوزه، باتوجه به فناوری سطوح عملیاتی را مورد نظر قرار داده‌اند، اما پیش‌بینی‌هایی که با استفاده از این نظریه

به عمل می‌آورند برای سیاست‌گذاران حوزه راهبردی عالی، ارائه طریق می‌کند (Luttwak, 2001: 442). این در حالی است که جنگ در سه حوزه تاکتیکی، عملیاتی، راهبردی و راهبرد عالی صورت می‌گیرد. این مسئله از این جهت اهمیت دارد که برای مثال یک اقدام نظامی که در یک سطح تهاجمی فرض می‌شود، ممکن است در سطح بالاتر تدافعی به حساب بیاید.

۳. غفلت از ابعاد سیاسی جنگ

سومین انتقاد، غفلت این نظریه از ابعاد سیاسی است. منتقدان اذعان دارند که نظریه تهاجم - دفاع سلاح را عامل تعیین‌کننده جنگ می‌داند و بر نقش وسایل جنگی در تعیین رفتار سیاسی اشاره دارد، درحالی‌که اهداف یک منازعه مسلحانه، اهدافی سیاسی است و نیروی نظامی وسیله تحقق آن اهداف می‌باشد.

مدل تحقیق

باتوجه به دیدگاه‌ها و مدل‌های و نظریه‌هایی که بیان شد، مدل مورد استفاده جهت بررسی فرصت‌ها و محدودیت‌های متأثر از جغرافیای منطقه عملیاتی والفجر ۸ برای اردوهای راهیان نور تلفیقی از مدل‌های فوق بر تأکید به دیدگاه جان.ام. کالینز می‌باشد.

باتوجه به ادبیات موضوع و دیدگاه‌ها مطرح از جمله نظریه جان. ام. کالینز، عزتی و صفوی در رابطه با تأثیر عوامل و عناصر جغرافیایی بر قابلیت‌های دفاعی یک سرزمین یا محور می‌توان مطالب زیر را نتیجه‌گیری نمود. مناطق جغرافیایی در زمین و فضا، به‌طور معقول و نواحی همگنی هستند که دارای عوارض بارز توپوگرافی، آب‌وهوا، پوشش گیاهی و عوامل مؤثر انسانی [فرهنگی] بوده که تأثیرات یکنواختی در اتخاذ تصمیمات عملیاتی و طراحی نظامی اعمال می‌کنند. شناخت مبانی و اصول جغرافیای نظامی، کمک اساسی به بررسی منطقی و تجزیه و تحلیل منطقه عملیاتی و دفاع سرزمینی یک منطقه یا محور می‌نماید. حال از موارد ذکر شده استنباط می‌شود که با بررسی و تحلیل جغرافیای سرزمین یا محورهای مرزی کشور از منظر دفاعی و جغرافیایی می‌توان در رسیدن به طرح ثابت و پایدار برای دفاع از یک سرزمین استفاده کرد. از لحاظ جغرافیایی نیز چندین عامل باعث دشوار شدن پیروزی در جنگ (به‌عنوان عامل اصلی غلبه حالت دفاع) می‌شود از قبیل:

وجود کوه‌ها، رودخانه‌های عریض، بیابان‌های شنی و جنگل‌ها و کوه‌ها که محیط مناسبی برای عملیات‌های چریکی هستند؛

- موانع ساختگی در منطقه؛

- آب‌وهوا؛

- پوشش گیاهی.

ازسوی دیگر، نظریه پردازان نظریه جنگ نامتقارن نیز، معتقدند که اگر سطح امکانات نظامی، اقتصادی و سایر مؤلفه‌های قدرت باشند، از رویارویی، رودرو (مستقیم و متقارن) اجتناب و به جنگ نامتقارن روی می‌آورند.

دیدگاه تهاجم - دفاع از دیدگاه واقع‌گرایان که این دسته از واقع‌گرایان، آنارشی و ناامنی را وضعیت غالب می‌دانند که دولت‌ها را وادار به کسب قدرت نسبی می‌نماید که در این صورت، سلاح را عامل تعیین‌کننده جنگ می‌داند و بر نقش وسایل جنگی در تعیین رفتار سیاسی اشاره دارد. در این رویکرد، احتمال وقوع جنگ همواره وجود دارد و تنها قدرت است که می‌تواند از خطر افزایش احتمال وقوع جنگ توسط حریف جلوگیری نماید یا در صورت وقوع، مانع شکست در جنگ شود.

به‌طور کلی این رویکرد در زمینه «کاهش احتمال جنگ» از طریق اتخاذ رویکردهای دفاعی و عدم بروز رفتارهای تهاجمی سعی در اعتمادسازی دارد و در حالت «کاهش احتمال شکست» بالابردن قابلیت‌های دفاعی و مسلح کردن خود را پیشنهاد می‌کند.

لذا باتوجه‌به نظریه‌های مطرح‌شده مدل تحقیق ازمنظر جغرافیای نظامی فرصت‌ها و محدودیت‌های نظامی ایران در جنوب (منطقه عملیاتی والفجر ۸) را به‌صورت زیر جهت آگاهی زائرین راهیان نور مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱. آب‌وهوا (دما، رطوبت، بارندگی، وزش باد)؛

۲. پوشش گیاهی (جنگل، مرتع، مزارع، باغات)؛

۳. هیدرولوژی (رودخانه، دریاچه، سد، قنات)؛

۴. ژئو مورفولوژی (ارتفاعات، دشت‌ها، گردنه‌ها، تنگه‌ها).

روش تحقیق

توصیفی، تحلیلی، پرسشنامه

هریک از روش‌های تحقیق مزایا و معایب خاص خود را دارد. روش‌های تحقیق همانند ابزارهای متفاوت در جعبه ابزار می‌باشد. همه تحقیق‌ها در قالب مدل‌ها، الگوها و روش‌های قابل قبول در زمینه مورد تحقیق انجام می‌شود. جعبه ابزار روش‌های تحقیق روش‌های تحقیق کمی و کیفی است. روش‌های کمی با سنجش و اندازه‌گیری همراه است و در روش کیفی به ابعاد غیرقابل سنجش تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد. باتوجه به موضوع این تحقیق و اهداف ذکرشده، شیوه تحقیق در این پایان‌نامه به صورت توصیفی-تحلیلی است که عوامل متعددی از قبیل (جغرافیای طبیعی، نظامی) را مورد بررسی قرار داده تا با انتخاب راهکار مناسب و قابل بهره‌برداری جهت دفاع از محور مذکور در مقابله با تهدیدات زمینی دشمن را به دست آوریم. گردآوری اطلاعات براساس منابع معتبر شامل کتب، مقالات، گزارشات سازمان‌ها، پرسشنامه و... صورت گرفته است. شیوه تجزیه و تحلیل نیز به صورت کمی و کیفی و مبتنی بر منطق و استدلال است. باتوجه به گذشت بیش از ۳۰ سال از اتمام جنگ و انتشار اسناد و معارف دوران دفاع مقدس، بدیهی است که مبنای این پژوهش نیز غالباً بر منابع اسنادی، کتب و مقالات منتشرشده استوار باشد که از روش توصیفی و تحلیلی نیز استفاده می‌شود. اساساً موضوع جنگ دارای ابعاد گسترده‌ای در سطح جوامع و محیط طبیعی نیز می‌باشد. در مباحث تحلیلی نیز پس از تکمیل داده‌ها از نرم‌افزارهای مرسوم آماری استفاده خواهیم نمود.

مبانی نظری پژوهش با عنایت به ابعاد چندگانه موضوع متعدد می‌باشد. مبانی نظری استنادشده شامل، نقش عوامل جغرافیای در مناطق عملیاتی و تأثیر آن بر ارزش‌ها می‌باشد.

در ادامه مفاهیم و تعاریف، نسبت به تحلیل جغرافیای مناطق عملیاتی جنوب می‌پردازیم. همچنین محیط‌شناسی منطقه مورد نظر مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد. سپس یافته‌ها را با استفاده از جداول و نمودارها و نرم‌افزارهای آماری مورد تحلیل و بررسی قرار داده و نتیجه‌گیری و ارائه راهکار می‌نماییم.

جغرافیای استان خوزستان

این استان از شمال و شرق توسط کوه‌های زاگرس احاطه شده است، با حرکت به سمت داخل استان از ارتفاع این کوه‌ها کاسته شده و جای خود را به تپه‌ماهورها می‌دهد. خوزستان شامل دو منطقه کوهستانی و جلگه‌ای است. دوینجم کل مساحت استان را کوهستانی و سه‌پنجم آن جلگه‌ای است. کوه چو، زردکوه، شاپوش، آب بندان، مامزاد، کوه سیاه و کوه چال از جمله کوه‌های خوزستان هستند. جلگه خوزستان شیب کمی دارد و در برخی از نقاط آن گنبد‌های نمکی موجود است که نقش عمده‌ای در شور کردن اراضی و آب‌ها دارد.

اقلیم استان خوزستان

براساس تقسیم‌بندی اقلیمی کوپن، آب‌وهوای استان خوزستان از نوع «آب‌وهوای نیمه‌صحرایی نواحی کم‌عرض جغرافیایی» است و دارای تابستان‌های خشک است.

خوزستان و سواحل مجاور آن از مناطق گرم دنیا بوده و در نواحی هم‌عرض خود از نظر مقدار گرما کم‌نظیر است؛ چنانکه متوسط گرمای سالانه آن از ۲۴ تا ۲۸ درجه سانتی‌گراد تفاوت می‌کند. تیر و مرداد؛ گرم‌ترین ماه‌ها و دی و بهمن، خنک‌ترین ماه‌های سال در خوزستان هستند.

استان خوزستان از دو بخش کاملاً متفاوت جلگه‌ای و کوهستانی تشکیل شده است که بخش جلگه‌ای آن وسعت بیشتری دارد و مناطق جنوبی، مرکزی و غربی استان را دربرمی‌گیرد و تحت تأثیر اقلیم‌های خشک گرم و فراخشک گرم واقع شده است. مجموعه اقلیم‌ها و ریزاقلیم‌های موجود در سطح استان خوزستان در نگاهی کلی در انواع و اشکال زیر قابل جمع‌بندی است: اقلیم فراخشک، اقلیم‌های خشک، اقلیم‌های نیمه‌خشک و اقلیم‌های نیمه‌مرطوب و مدیترانه‌ای. اساس تحلیل‌های آماری اقلیمی در این مقاله داده‌های سه ایستگاه شاخص استان شامل اهواز، دزفول و آبادان است که از قدیمی‌ترین ایستگاه‌های استان است (جلالیان، ۱۳۹۲).

الف. بارندگی

جدول ۱، میانگین بارندگی ماهانه ۳۵ ساله ایستگاه‌های هواشناسی اهواز، آبادان را نشان می‌دهد. بیشترین بارندگی در فصل زمستان اتفاق می‌افتد که

نشان از بارش‌های زمستانی در کل منطقه دارد. براساس میانگین بارش ماهانه، پر باران‌ترین و کم باران‌ترین ماه‌های سال به ترتیب دی و مرداد می‌باشد. دزفول با میانگین بارش ماهانه ۳۲/۲ میلی‌متر پر باران‌ترین ایستگاه و آبادان با میانگین بارش ماهانه ۱۳/۰۴ میلی‌متر کم باران‌ترین ایستگاه است. میانگین بارش سالانه سه ایستگاه در ۳۵ سال نیز ۲۵۷/۸ و میانگین ماهانه آن ۲۱/۴ میلی‌متر می‌باشد. بارندگی در دشت خوزستان در مقایسه با ارتفاعات شمال و شرق زیاد نمی‌باشد، همان‌طور که در جدول نیز مشاهده می‌شود میزان بارندگی سالیانه در آبادان که در جنوب غرب استان قرار دارد، ۱۵۶ میلی‌متر و در دزفول که در شمال استان واقع شده است ۳۸۶ میلی‌متر است (سازمان هواشناسی کشور ۱۳۸۴).

جدول ۳-۲. میانگین بارندگی ماهانه ایستگاه‌های هواشناسی اهواز - آبادان دوره آماری (۱۳۴۰-۱۳۳۷)

ردیف	مرداد	شهریور	مهر	آبان	آذر	دی	بهمن	اسفند	میانگین	تبع				
اهواز	۱۶/۵	۶/۲	۱۵	۱/۱	۰	۱/۱	۹/۴	۳۱	۵۲/۳	۵۲/۹	۳۹/۶	۲۹/۲۲	۱۹/۲۲	۲۳۰/۷
آبادان	۱۵/۵	۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۵۶/۷

ب. دما

خوزستان در عرض جغرافیایی کمی بیش از ۳۰ درجه یعنی در حدفاصل بین پرفشار جنب حاره‌ای و عرض‌های متوسط که محل عبور جبهه‌های قطبی می‌باشد، واقع شده است. به دلیل نوسان تابش خورشید بین عرض‌های بالاتر و پایین‌تر، این منطقه تحت تأثیر شرایط جوی متفاوتی قرار می‌گیرد (سازمان هواشناسی کشور، ۱۳۸۴) در تابستان توده هوای پرفشار جنب حاره که در فصل زمستان در جنوب منطقه قرار دارد به عرض‌های بالاتر آمده و روی محل مورد مطالعه مستقر می‌شود و در سطح زمین توده کم‌فشار حرارتی شکل می‌گیرد. توده پرفشار در روی نقشه‌های سطوح فوقانی جو به صورت ارتفاع زیاد خطوط تراز ظاهر می‌شود. این توده پرفشار مانع از عبور جبهه‌های قطبی از روی منطقه می‌شود. به همین دلیل، در فصل تابستان در این ناحیه از عبور توده‌های هوایی، بارندگی و ناپایداری خبری نیست و تغییرات دما از روزی به روز دیگر چندان زیاد نمی‌باشد.

جدول ۳-۴ میانگین درجه حرارت ماهانه ۳۵ ساله ایستگاه‌های هواشناسی اهواز، آبادان و دزفول را نشان می‌دهد. حداکثر دما در ماه‌های خرداد، تیر، مرداد و شهریور است که نشان از گرم‌بودن این منطقه در فصل تابستان دارد. براساس میانگین درجه حرارت ماهانه گرم‌ترین و سردترین ماه‌های سال به ترتیب تیر و دی می‌باشد.

جدول ۳-۳. میانگین درجه حرارت ماهانه ۳۵ ساله ایستگاه‌های هواشناسی

ردیف	میانگین	اسفند	تیر	مهر	آبان	آذر	دی	بهمن	شهریور	مرداد	مهر	آبان	آذر	اردیبهشت	فروردین	ماه
۱	۲۵	۱۸/۶	۱۴	۱۲	۱۳/۶	۱۹/۶	۲۶	۳۲/۷	۳۶	۳۶/۸	۳۴/۸	۳۰/۶	۲۴/۴	اهواز		
۲	۲۵/۲	۱۹	۱۴	۱۲/۵	۱۴/۱	۲۰	۲۷	۳۲/۸	۳۵	۳۶/۴	۳۴/۷	۳۰/۷	۲۴/۷	آبادان		
۳۸۶/۵																
۲۵۷/۸																

ج. رطوبت

جدول ۳-۴. میانگین درجه رطوبت ماهانه شهرهای خوزستان

ردیف	میانگین	اسفند	تیر	مهر	آبان	آذر	دی	بهمن	شهریور	مرداد	مهر	آبان	آذر	اردیبهشت	فروردین	ماه
۱	۴۳	۵۲	۶۲	۷۱	۶۸	۵۴	۳۹	۳۰	۲۸	۲۵	۲۳	۳۰	۴۲	اهواز		
۲	۴۶	۵۳	۶۲	۷۰	۷۰	۵۹	۴۶	۳۵	۳۱	۲۹	۲۸	۳۴	۴۵	آبادان		

رودها

خوزستان، یکی از پرآب‌ترین استان‌های ایران است. پنج رود بزرگ که از زاگرس سرچشمه می‌گیرند، زمین‌های جلگه خوزستان را مشروب کرده و به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به خلیج فارس می‌ریزند. کارون، بزرگ‌ترین این رودها، بزرگ‌ترین و تنها رود قابل کشتیرانی در ایران است، این رود که از کوه‌های زاگرس مرکزی سرچشمه می‌گیرد در نزدیکی شوشتر به آب دز می‌پیوندد و در نزدیکی ورودی اروندرود به خلیج فارس به این رود می‌ریزد. رود کرخه، سومین رود بلند ایران پس از کارون و سفیدرود است. این رود که از کوه‌های زاگرس سرچشمه می‌گیرد، پس از طی مسیری نزدیک به ۷۵۵ کیلومتر در جهت جنوب غربی به تالاب هورالعظیم در مرز ایران و عراق می‌ریزد. نام کرخه از شهری در کوره شوش خوزستان به نام کرخا یا کرخه برگرفته شده است. آب دز از زاگرس مرکزی در ۲۰

کیلومتری شمال شرقی بروجرود نزدیکی چهاربره جریان می‌یابد، از میان شهر دزفول می‌گذرد و در ۱۰۰ کیلومتری جنوب این شهر در بند قیر به کارون می‌ریزد. این رود با حجم بالای آب در طول تاریخ شریان حیاتی کشاورزی متمرکز در منطقه بوده است. رود مارون از کوه‌های راه باریک، سفید و گل گیلک در ۵۳ کیلومتری شمال غرب یاسوج سرچشمه می‌گیرد پس از تلاقی با رود اعلاء در چم‌هاشم با نام جراحی به راه خود ادامه می‌دهد و پس از مشروب‌کردن دشت رامهرمز و رامشیر و در کل پس از پیمودن مسافتی نزدیک به ۴۳۸ کیلومتر به خورموسی و خلیج فارس می‌ریزد. رود هندیجان یا زهره از کهگیلویه سرچشمه می‌گیرد و دو سرشاخه اصلی آن دو رود آب شیرین یا خیرآباد و آب شور یا شولستان است، این رود پس از گذر از هندیجان به خلیج فارس می‌ریزد.

اروندرو

اروندرو یا اروند (شط العرب) رودخانه پهناوری است در جنوب غربی ایران و در مرز ایران و عراق که از هم‌ریزش رودهای دجله، فرات و سپس کارون پدید آمده است. دجله و فرات پیش از پیوستن به کارون در شهر قرنه در ۳۷۵ کیلومتری جنوب بغداد به هم می‌پیوندند. درازای اروندرو از قرنه تا ریزشگاه آن در خلیج فارس ۱۹۰ کیلومتر است. ریزشگاه اروندرو در میان شهر ایرانی اروندکنار و شهر عراقی فاو است. بصره، خرمشهر، آبادان، خسروآباد و فاو از جمله بندرهای مهم این آبراه هستند که نقش چشمگیری در رونق بازرگانی منطقه دارند.

ایران و عراق پیشینه درگیری‌های دیرپا بر سر مالکیت و حق به‌کارگیری از این رودخانه دارند. این درگیری‌ها پیشینه‌ای ۴۰۰ ساله دارد و از زمان همجواری امپراطوری عثمانی با مرزهای غربی ایران آغاز شده است. در طول این مدت قراردادهای بی‌شماری برای چگونگی بهره‌برداری از رودخانه میان دو کشور به امضا رسیده است. مهم‌ترین این پیمان‌ها پیمان ۱۹۷۵ الجزایر می‌باشد که بخشی از آن درباره تعیین مرز در محل رودخانه است. این قرارداد تا امروز پا برجای مانده است.

مشخصات جغرافیایی رودخانه اروند

هم‌اکنون ۸۱ کیلومتر از ۱۷۵ کیلومتر طول اروندرو - از محل پیوستن نهر خین به این رودخانه تا مصب آن در خلیج فارس - مرز مشترک ایران و عراق به‌شمار می‌آید. عرض اروندرو بین ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ متر و عمق آن بین نه تا پانزده

متر در نوسان است و هنگام جزر و مد آب، تغییر می‌یابد و درعین حال برای کشتیرانی مناسب است

اروند عرضی متغیر بین ۴۰۰ متر تا ۱۰۰۰ متر و عمقی تا حدود ۱۸ متر دارد. جریان آب رودخانه اروند از دو رودخانه دجله و فرات در خاک عراق سرچشمه گرفته و رودخانه کارون نیز به داخل آن می‌ریزد. حرکت آب از شمال به طرف جنوب است که به خلیج فارس منتهی می‌گردد. آب رودخانه اروند که از دریا تأثیر می‌پذیرد، عمدتاً دارای دو حرکت جزر (کاهش ارتفاع آب و حرکت آن به طرف خلیج) و مد (افزایش ارتفاع آب و حرکت آن از دریا به سمت رودخانه) می‌باشد که مجموعاً در طول شبانه‌روز، چهار بار تکرار می‌گردد. ارتفاع آب در عمیق‌ترین قسمت رودخانه به ۲۵ متر می‌رسد و اختلاف ارتفاع آب در پایین‌ترین حالت جزر و بالاترین حالت مد به ۳/۵ متر می‌رسید. مجموعاً در طول شبانه‌روز ۴ بار جزر و مد می‌شود.

وضعیت کرانه‌های ایران و عراق در اروند به دلیل رسوبات حاصل از جریان آب متغیر است چنانچه در سال ۴۸ منجر به تغییر حدود مرزی ایران و عراق شد. این تغییرات در ساحل رودخانه وضعیتی مخالف همه به وجود آورده است. بدین معنای که در آنجا که ساحل ایران محکم است ساحل عراق سست می‌باشد و متقابلاً آنجا که ساحل ایران سست است، ساحل عراق محکم است (جغرافیای ۸ سال دفاع مقدس: ۲۹۶).

در بخشی از قسمت‌های منطقه، زمین آن باتلاقی است چنانچه بیشترین قسمت آن در حاشیه جنوبی جاده ام‌القصر از جزایر حجام تا رأس‌البیشه و منطقه جنوبی آن به سمت خلیج فارس به همین وضع می‌باشد که عرض منطقه باتلاقی آن در بعضی مناطق به ۴ کیلومتر می‌رسد.

بنادر ایرانی خرمشهر و آبادان و همچنین بزرگ‌ترین بندر عراق یعنی بصره در کناره‌های رودخانه واقع شده‌اند. چون این رودخانه بین دو کشور مشترک است، از این رو بر پایه قوانین بین‌المللی هر دو کشور دارای حقوق یکسان بر رودخانه بوده و شیوه تعیین خط مرز بر رودخانه‌های مرزی یا به روش خط فرض مقسم المیاه (خط فرض منصف وسط رودخانه) یا اگر قابل کشتیرانی باشد مرز مشترک به روش تالوگ می‌باشد که به معنای خط‌القعر قابل کشتیرانی در حالت جزر کامل می‌باشد.

پوشش ساحلی رودخانه اروند

در ساحل رودخانه اروند پوششی از «چولان» (بوته‌های بلند) و «نی» وجود دارد که هر چه رودخانه به سمت دهانه اروند نزدیک‌تر می‌شود عمق چولان آن افزایش می‌یابد. همچنین در قسمت‌های پیچ‌دار رودخانه، آن قسمت از ساحل که فشار اصلی آب به آن وارد می‌شود، فاقد پوشش‌های ساحلی است. در ساحل، ارتفاع چولان‌ها حداکثر ۱/۵ متر و ارتفاع نیزارها ۳ الی ۴ متر است به گونه‌ای که نفر پیاده به راحتی می‌تواند در میان آن خود را مخفی کند. عمدتاً زمین این قسمت‌ها سست بوده و به سختی قابل تردد است به گونه‌ای که در برخی از مواقع انسان تا زانو در گل فرو می‌رود.

گذشته از چولان و نیزار، نخلستان بزرگی در ساحل ایران و عراق که عمق آن بین ۲ تا ۵ کیلومتر متغیر است، وجود دارد. این نخل‌ها، به وسیله کانال و نهرهای مصنوعی عمود بر اروند، در حالت مد آبیاری می‌شوند. همچنین زمین اطراف نخلستان‌ها اغلب سست می‌باشد و تنها در مناطقی که زمین از سختی لازم برخوردار بوده جاده احداث شده است.

پوشش گیاهی خوزستان

استان خوزستان با مساحتی معادل ۶/۵ میلیون هکتار در جنوب غرب ایران و در دو ناحیه ایران - تورانی و صحارا - سندی واقع است. این استان به واسطه موقعیت جغرافیایی، اقلیمی، توپوگرافی و هیدرولوژی از غنا و تنوع گونه‌ای نسبتاً مناسبی برخوردار است. براساس نتایج به دست آمده تعداد ۱۵ نوع زیستگاه آبی، طبق طبقه‌بندی کنوانسیون رامسر برای تالاب‌ها و ۱۰ زیستگاه خشکی با توجه به موقعیت جغرافیایی، توپوگرافی و پوشش گیاهی غالب برای منطقه شناسایی شده، پوشش گیاهی این زیستگاه‌ها شامل ۱۰۲ تیره گیاهی است که ۱۵ تیره آن تک‌لپه‌ای می‌باشد. گونه‌های ۸۰ تیره گیاهی در زیستگاه‌های خشکی، ۱۳ تیره فقط در زیستگاه‌های آبی و ۹ تیره در هر دو زیستگاه دیده می‌شوند، در این میان تیره‌های کاسنی (Asteraceae) با ۱۳۹ گونه گندمیان (Poaceae) با ۱۰۶ گونه، بقولات (Fabaceae) با ۹۹ گونه، چتریان (Apiaceae) با ۶۲ گونه، تیره میخک (Caryophyllaceae) با ۵۰ گونه و نعنائیان (Lamiaceae) با ۴۹ گونه در مقایسه با سایر تیره‌های گیاهی موجود در منطقه سهم بیشتری از رستنی‌ها را به خود اختصاص داده‌اند.

Species	Fam	نام فارسی	فرم رویشی	نوع زیستگاه
<i>Acer monspessulanum</i> L.	Aceraceae	کیکم، افرا	درخت	درختزار بلوط
<i>Aeluropus lagopoides</i> (L.) Trin. ex Thwaites.	Poaceae	-	علفی چندساله	شوره‌زار
<i>Aeluropus littoralis</i> (Gouan.) Parl.	Poaceae	-	علفی چندساله	شوره‌زار
<i>Agriophyllum latifolium</i> Fisch. & Mey.	Chenopodiaceae	-	علفی یک‌ساله	شن‌زار
<i>Alhagi mannifera</i> Desf.	Fabaceae	خارشتر	علفی چندساله	مخروطه‌زی
<i>Alisma plantago-aquatica</i> L.	Alismataceae	-	علفی چندساله	تالابی
<i>Amaranthus albus</i> L.	Amaranthaceae	-	علفی یک‌ساله	مخروطه‌زی و علف‌هرز
<i>Amaranthus graecizans</i> L.	Amaranthaceae	-	علفی یک‌ساله	مخروطه‌زی و علف‌هرز
<i>Amygdalus scoparia</i> Spach.	Rosaceae	ارژن، بادام‌کوهی	درختچه	درختچه‌زار بنه بادام و درخت‌زار بلوط
<i>Amygdalus haussknechtii</i> (C.K.Scheider.) Bornm.	Rosaceae	ارجنک	درختچه	درخت‌زار بلوط
<i>Anchusa strigosa</i> Labill.	Boraginaceae	-	علفی چندساله	بوته‌زار استپی
<i>Astragalus fasciculifolius</i> Boiss.	Fabaceae	نوعی گون	بوته‌ای و درختچه	بوته‌زار استپی
<i>Astragalus gypsicolus</i> Maasoumi & Mozaffarian.	Fabaceae	نوعی گون	علفی چندساله	بوته‌زار استپی
<i>Astragalus obtusifolius</i> DC.	Fabaceae	نوعی گون	علفی چند ساله	شبه ساوانا
<i>Astragalus sieberi</i> DC.	Fabaceae	نوعی گون	بوته‌ای	بوته‌زار استپی
<i>Atriplex leucoclada</i> (Boiss.) Aellen.	Chenopodiaceae	-	بوته‌ای	شوره‌زار
<i>Bacopa monnieri</i> (L.) Pennell.	Scrophulariaceae	-	علفی چندساله	تالابی (رطوبت‌پسند)
<i>Biarum straussii</i> Engl.	Araceae	کاردی	علفی چندساله	بوته‌زار کوسنی
<i>Bienertia cycloptera</i> Bunge.	Chenopodiaceae	تکمه‌شور	علفی یک‌ساله	شوره‌زار

موقعیت و محدوده جغرافیایی منطقه (نسبی و ریاضی) منطقه عملیاتی والفجر ۸

منطقه عملیاتی والفجر ۸، در جنوبی‌ترین قسمت خاک عراق و در شمال خلیج فارس در موقعیت عرض شمالی ۴۸/۱۷ تا ۴۸/۳۵ و طول شرقی ۲۹/۵۴ تا ۳۰/۵ جغرافیا می‌باشد. این منطقه را از ۳ محور آب فرا گرفته است. ساحل شرقی و غربی رودخانه را نخلستان پوشانده و ساحل دو طرف به‌وسیله نهرهای متعددی به اروندرود متصل می‌گردد. در سمت ایران رودخانه بهمن‌شیر به موازات اروندرود به خلیج فارس منتهی می‌گردد. در شمال این منطقه شهرهای آبادان و بصره قرار دارد که به‌وسیله جاده خسروآباد و جاده البحار فاو و ام‌القصر با فتو به هم متصل می‌گردد. همچنین در این منطقه دریاچه نمک (کارخانه) وجود دارد که با داشتن

سیل‌بند‌های متعدد، مهم‌ترین عارضه به حساب می‌آید. در این محل به دلیل نمک‌زاربودن، زمین به صورت باتلاقی است و امکان استفاده از ادوات زرهی به راحتی امکان ندارد. زمین‌های دیگر این منطقه شوره‌زار است که هنگام بارندگی شدیداً لغزنده می‌شود و تردد وسایل نقلیه را با مشکل مواجه می‌کند. در مجموع موقعیت منطقه از ویژگی‌هایی برخوردار بود که این امر عملیات را برای جمهوری اسلامی میسر می‌ساخت (فصلنامه بررسی‌های نظامی س پنجم، ش ۲۰: ۹).

مسائل طبیعی منطقه عملیات والفجر ۸

اقلیم

الف. کلیاتی درمورد تأثیر عوامل آب‌وهوایی در تحرک نیروها

۱. بارندگی: روی رفت‌وآمد خودروها خصوصاً در زمین‌های رسی ایجاد مشکل می‌کند، ولی در زمین‌های شنی این مشکل وجود ندارد. در انتخاب مکان، مصون ماندن از آب‌های سطحی در اثر بارندگی باید مدنظر باشد.

۲. ابرناکی: در هوای ابری خطر حمله هوایی دشمن کاهش پیدا می‌کند. این روند در هر عملیات نظامی تأثیر بسزایی برجای خواهد گذاشت. این امری طبیعی است؛ دال بر اینکه خطر حمله هوایی دشمن کمتر و احتمال غافلگیری دشمن زیاد است.

۳. باد: در صورت وزش باد در جهت مخالف باعث ایجاد مانع در رفت‌وآمد می‌شود، لکن از نظر اینکه باعث شنیده‌شدن صداهای مربوط به عملیات مهندسی دشمن و همین‌طور تماس‌های مخابراتی می‌شود، خوب است و همچنین مانع از شنیده‌شدن صدای خودی می‌گردد. در استفاده از اثر باد، نکته مهم حائز اهمیت این است که باید محل چادرهای استقرار نیروها را پشت به باد در نظر گرفت و برای خنثی کردن اثر باد خاک‌ریزها را در جهت عمود بر جهت جریان باد احداث نمود. علاوه بر موارد ذکر شده باد، روی شلیک سلاح‌های سنگین مانند توپ و خمپاره تأثیر قابل توجه دارد.

۴. رطوبت: رطوبت زیاد باعث زنگ‌زدن تجهیزات نظامی می‌شود. علاوه بر این، باعث شیوع بیماری و حشرات موذی می‌شود. از اینها گذشته، شنیده‌شدن صدای مخابرات با رطوبت هوا ارتباط دارد.

۵. درجه حرارت: درجه حرارت زیاد باعث گرم‌زدگی و خشکی پوست و آلودگی بیشتر و علاوه بر این می‌توان گفت در شرایط کم‌آبی نفرات از نظر مصرف آب دچار

مشکل شده که در این خصوص، باید وسایل مورد نیاز برای پیشگیری فراهم شود.
۶. مه: باعث ایجاد محیط مناسب برای نزدیک شدن به دشمن می شود و همچنین باعث بهتر شنیده شدن صدای بی سیم دشمن و خودی می گردد. البته تردد خودروها با مشکل مواجه می شود.

ب. مشخصات اقلیمی منطقه عملیات:

از مشخصات اقلیمی منطقه والفجر ۸ که جزئی از منطقه خوزستان، استبری بودن هوا در ارتفاعات خشک و سوزان بودن هوا در نقاط پست و دشتها خصوصاً در سواحل و حاشیه آن می باشد.

ج. آب و هوای کلی منطقه عملیات

آب و هوای دشت خوزستان که آب و هوای کلی منطقه عملیاتی والفجر ۸ را شامل می شود، از دلتای رودخانه کارون، دز و کرخه تشکیل شده است که در گوشه شمال غربی خلیج فارس قرار دارد. با آنکه ۱۸۰ کیلومتر با خلیج فارس از سوی جنوب مجاور است، ولی از نظر جغرافیایی رابطه ای با سایر مناطق ساحل جنوبی ندارد. باران آن از سایر نواحی بیشتر است. به علت رسوبی بودن اراضی ناشی از رود کارون، بسیار حاصلخیز می باشد. ارتفاع از سطح دریا ۱۳ متر، متوسط درجه حرارت ۲۵/۱ درجه سانتی گراد در ساعت ۶/۳۰ بامداد و در ساعت ۱۲/۳۰ درجه حرارت ۲۹ است. میزان متوسط بارش ۱۴۵ میلی مترو معدل تعداد روزهای یخبندان ۷ است (جغرافیای مفصل، جلد اول: ۷۷ و ۷۸)

د. مروری دیگر بر اطلاعات اقلیمی منطقه:

بر اساس اطلاعات اقلیمی کسب شده از منطقه عملیات طبق آمارنامه های اقلیمی و طی ۲۵ سال (۱۹۵۱-۱۹۷۵) شاخص های اقلیمی و جوی منطقه عملیات به شرح ذیل است.

بارندگی: متوسط بارندگی ۱۳۹/۵ میلی متر که حداکثر که حداکثر بارش در دی ماه ۳۲/۱ میلی متر است، درجه حرارت سالیانه ۲۵/۶ سانتی گراد است که حداکثر آن به ۵۴ درجه نیز می رسد. اسفند ماه حداقل دما به ۵- درجه می رسد. رطوبت: حداقل رطوبت نسبی در تیر ماه به ۳۰٪ و حداکثر آن ۷۱٪ می باشد (جغرافیای ۸ سال دفاع مقدس: ۲۹۵).

باد: حداکثر سرعت آن ۴۶ نات (بالغ بر ۸۰ کیلومتر در ساعت) و جهت سرعت حداکثر در جنوب غربی و نهایتاً جهت باد غالب در این منطقه در سمت شمال

غربی است. در ارزیابی از اقلیم منطقه لازم است آن را با تابستان گرم و طولانی آبادان با درج حرارت ۴۹ مقایسه کرد. حداقل سرعت باد

توپوگرافی مؤلفه‌های مربوط به زمین منطقه عملیاتی والفجر ۸

وضعیت خاک

وضعیت خاک در منطقه به ۳ دسته تقسیم می‌شود:

- الف. خاک دشت‌ها و دره‌ها، خاک تپه‌ماهورها و کوهستان‌ها، خاک فلات‌ها؛
- ب. خاک رسوبی سراسر این منطقه را فرا گرفته است؛
- ج. خاک لیتوسل (مارن‌های نمکی و گچی) که عمده خاک‌های شمال شرق و جنوب شرقی خوزستان از این نوع هستند و نامساعدترین خاک در این منطقه مربوط به آبادان است (پایان‌نامه ارشد، یک گمانه برای خرمشهر، ابوالحسن راعی: ۲۶).

وضعیت ژئومورفولوژی و زمین‌شناسی

این منطقه در محدوده زاگرس قرار دارد؛ بدین‌صورت که در رخساره زاگرس زمین بیشتر آهکی است و گاهی هم رسوبات تبخیری در آن دیده می‌شود در این سنگ‌های آهکی ثابت، مقدار زیادی گاز وجود دارد. به دلیل پیشرفت دریا در اوایل پرمین رسوب‌گذاری تا مدت‌ها ادامه داشته به طوری که حوزه رسوبی عمیق‌تر شده است، مثل کوه‌های زاگرس و...

در اواخر دوره تریاس در جنوب شرقی زاگرس کولاب محدودی وجود داشته که در آن رسوبات گچی تشکیل می‌شده است.

زاگرس در منطقه خوزستان روی رسوبات شیستی مارنی و آهکی و تشکیلات

جوان تر متعلق به دوره کرتاسه تشکیل شده است (جغرافیای مفصل ایران، جلد اول: ۲۷ و ۲۸).

شبکه آب‌ها

الف. رودخانه اروند، ب. کارون، ج. بهمن‌شیر در همین فصل مفصل توضیح داده شده است.

جانوری

باتوجه به شرایط اقلیمی منطقه و وجود هورهای اطراف خصوصاً هورالهویزه گونه‌های مختلف جانوری در این منطقه مشاهده شده است که به شرح ذیل می‌باشد.

سنجاقک، خفاش، سمور آبی، گرگ خاکستری، مرغابی، عقاب، لاشخور خاکستری، باز، غراب، غاز (مطالعات زیست‌محیطی، ترجمه عمار مرداد ۷۳).

دلایل انتخاب منطقه فاو

باتوجه به نیاز کشور به اجرای عملیاتی کاملاً موفقیت‌آمیز برای رسیدن به اهدافی که اشاره شد، پس از بررسی‌های فراوان مشخص شد که در آن موقعیت زمانی، تنها منطقه‌ای که امکان به‌کارگیری تمام استعدادها و توانایی‌های قوای رزمی ایران علیه ضعف‌های دشمن برای رسیدن به یک هدف مهم وجود دارد و از نظر نظامی نیز قابل طرح‌ریزی است، باتوجه به نکات ذیل، منطقه مثلث فاو است.

- حساسیت کم دشمن به منطقه و غافلگیری منطقی

ارتش بعثی با دیدگاه کلاسیک خود، اجرای عملیات گسترده و مهم ازسوی قوای ایران را با عبور از مانع طبیعی اروندرود در این منطقه، تصور نمی‌کرد. گفتنی است که در تهاجم ارتش بعثی به سرزمین‌های خوزستان، هیچ‌گاه قوای صدام نتوانستند از اروندرود عبور کنند یا روی آن پل احداث نمایند. حتی زمانی که آبادان را به محاصره خود درآوردند، تمام تلاش آنها بر عبور از رودخانه کارون و تصرف آبادان از طریق شمال آن شهر متمرکز بود. چنانچه ارتش بعثی امکان زدن پل روی اروندرود را در توان خویش می‌دید، می‌توانست از سمت جنوب نیز شهر آبادان را مورد تهاجم قرار داده و اشغال آن را تسهیل نماید. حتی زمانی که با اجرای عملیات بیت‌المقدس خرمشهر به محاصره رزمندگان اسلام درآمد، ارتش بعثی از تدارک نیروهای خود در خونین‌شهر از طریق اروندرود مأیوس بود و نتوانست اقدام مؤثری را در این زمینه انجام دهد. بنابراین، فرماندهان یگان‌های مستقر دشمن در

این ناحیه، حداکثر احتمال یک تک نفوذی و یا اجرای عملیاتی محدود را از سوی رزمندگان اسلام در این منطقه می‌دادند. آنها تصور می‌کردند که پس از چنین عملیات و تهاجم کم‌اهمیت و گرفتن سرپلی کوچک، قوای ایرانی به مواضع خود باز می‌گردند.

در یکی از اسناد به دست آمده از محل قرارگاه لشکر ۲۶ ارتش بعثی در جریان عملیات والفجر ۸، نامه‌ای از فرمانده تیپ ۱۱۱ به فرمانده سپاه هفتم ارتش عراق مشاهده شد که در آن، فرمانده تیپ در گزارش خود نوشته بود که ۴۰۰ دستگاه لودر، بولدوزر و کامیون ایرانی در حال اجرای فعالیت‌های مهندسی میان نخلستان‌های اطراف اروندرود هستند. او با ذکر قرائن و شواهدی که از مشاهده فعالیت‌های گوناگون رزمندگان اسلام جمع‌بندی کرده بودند، به این نتیجه رسیده بود که ایرانی‌ها می‌خواهند در اینجا عملیات نمایند، ولی ماهر عبدالرشید، (فرمانده سپاه هفتم) در جواب وی نوشته بود که ایرانی‌ها می‌خواهند ما را در منطقه آبادان و فاو فریب دهند و شما بیخود ترس توی دل نیروها نیندازید، ما بهتر می‌دانیم که ایران کجا می‌خواهد عملیات انجام دهد.

– ضعف خطوط پدافندی دشمن

در منطقه فاو آرایش دفاعی یگان‌های دشمن نسبت به سایر خطوط دفاعی ارتش عراق استحکام کم‌تری داشت زیرا:

الف. دشمن اروندرود را مانعی قوی و غیرقابل عبور برای یگان‌های ایرانی تصور می‌کرد.

ب. برای دشمن ایجاد استحکامات فراوان و احداث موانع مصنوعی گسترده در جلوی خط مقدم خود، همچون خطوط دیگر میسر نبود.

باتوجه به نزدیکی سنگرهای دشمن در کنار رودخانه اروندرود، دشمن بین سنگرهای خود و آب اروندرود در وضعیت جزر را با انواع موانع مصنوعی از جمله میلگردهای خورشیدی و سیم‌های خاردار و میداین مین مختلف پوشانده بود تا غواصان و رزمندگان پیاده نتوانند عبور کنند؛ ولی این مانع نسبت به موانع موجود در سایر خطوط جبهه‌ها، خیلی عمیق و گسترده ارزیابی نمی‌شد.

ج. عدم حضور لشکرها و تیپ‌های قوی دشمن در خطوط دفاعی این منطقه. از آنجاکه دشمن نسبت به این منطقه در مقایسه با سایر نقاط جبهه مثل شلمچه و... حساسیت کم‌تری داشت، بنابراین، عمده یگان‌های پرتوان خود را در

سایر نقاط جبهه مستقر کرده بود.

د. نبودن عمق دفاعی مناسب در خطوط دشمن به دلیل ناممکن بودن ایجاد رده‌های مختلف پدافندی به دلیل وضعیت نامطلوب زمین و وجود نخلستان‌ها، نهرها و باتلاق‌های فراوان.

ه. وجود جناحین امن برای نیروی تک‌کننده پس از تصرف شبه‌جزیره فاو و محدود شدن دفاع از آن، پس از تصرف هدف موردنظر فقط به یک جبهه و آن هم از سمت بصره و ام‌القصر.

و. وادار ساختن دشمن به جنگیدن در سرزمینی که ارتش بعثی، تمایل به درگیر شدن در آن را نداشت. از سوی دیگر، انتخاب زمان عملیات در فصل زمستان می‌توانست ضعف‌های این زمین را برای ارتش دشمن فراوان‌تر نموده و در جریان نبرد امکان استفاده مؤثر برای مانور زرهی را از قوای دشمن بگیرد.

– امکان سازماندهی آتش مؤثر توپخانه

باتوجه به اینکه یگان‌های دشمن برای رسیدن به منطقه درگیری در فاو، متکی به جاده‌های بصره به فاو و ام‌القصر به فاو بودند و این جاده‌ها تا حدود زیادی در برد آتش توپخانه دوربرد قوای ایران قرار داشت، بنابراین، مؤثرترین آتش‌های توپخانه برای مقابله با واحدهای دشمن قبل از رسیدن به منطقه پاتک، طرح‌ریزی شد. بدین‌منظور، تمام استعداد توپخانه سپاه که ۱۳ گردان می‌شد، به‌علاوه ۱۰ گردان توپخانه از ارتش، برای اجرای آتش‌های پرحجم، در جزیره آبادان گسترش یافتند. البته سپاه پاسداران برای اجرای آتش‌های مؤثر، حداقل ۳۵ گردان توپخانه برآورد کرده بود که قرار بود ۲۰ گردان آن از نیروی زمینی ارتش تأمین شود که عملاً ۱۰ گردان پای کار آمد و با توپخانه‌های سپاه در مجموع ۲۳ گردان امکان اجرای آتش روی محورهای مواصلاتی قوای دشمن را پیدا کردند. هر گردان توپخانه ۱۵ تا ۱۸ عراده توپ صحرائی داشت که برای استقرار نزدیک به ۴۰۰ عراده توپ سنگین صحرائی، با اجرای عملیات عظیم مهندسی، کار ساخت سکوهای لازم میان باتلاق‌ها برای استحکام زمین زیر مواضع توپخانه، فعالیت گسترده‌ای صورت گرفت و علمی‌ترین روش‌های اجرای آتش‌های مؤثر به کار گرفته شد.

یافته‌ها

توصیف داده‌ها

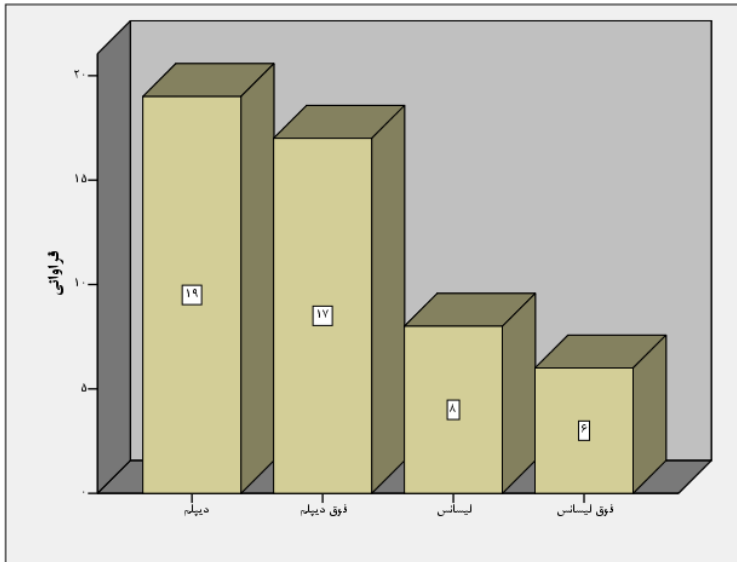
الف. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب متغیر تحصیلات

جدول ۴ - ۱. توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب تحصیلات

درصد تراکمی	درصد معتبر	درصد	فراوانی	
۳۸	۳۸	۳۸	۱۹	دیپلم
۷۲	۳۴	۳۴	۱۷	فوق دیپلم
۳۸	۱۶	۱۶	۸	لیسانس
۱۰۰	۱۲	۱۲	۶	فوق لیسانس
	۱۰۰	۱۰۰	۵۰	جمع

جدول فوق نشان می‌دهد که ۳۸ درصد پاسخگویان دارای تحصیلات دیپلم، ۳۴ درصد پاسخگویان دارای تحصیلات فوق دیپلم، ۱۶ درصد لیسانس و ۱۲ درصد دارای تحصیلات فوق لیسانس می‌باشند.

تحصیلات

نمودار ۴ - ۱. توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب متغیر تحصیلات

ب. تحلیل داده‌ها

– مؤلفه‌های اقلیمی چه تأثیری در عملیات والفجر ۸ داشته است؟

جدول ۴ – ۱. آزمون میانگین مربوط به تأثیر مؤلفه‌های اقلیمی در عملیات والفجر ۸

انحراف معیار	تعداد	میانگین		
.52223	11	2.4545	مثبت	بارندگی، چه تأثیری بر ادوات نظامی، سامانه‌های ارتباطی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
1.05963	39	3.3333	منفی	
1.03036	50	3.1400	جمع	
.78807	20	2.9000	مثبت	بارندگی چه تأثیری بر حرکت نیروهای نظامی خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
.93218	30	3.6000	منفی	
.93547	50	3.3200	جمع	
.51640	6	2.3333	مثبت	شرایط گرمی هوا چه تأثیری بر حرکت نیروهای نظامی خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
1.18304	44	3.3636	منفی	
1.17038	50	3.2400	جمع	
.53452	7	2.5714	مثبت	نقش مه بر دید نیروهای نظامی خودی در عملیات والفجر ۸ چقدر بوده است؟
.97420	43	3.8372	منفی	
1.02240	50	3.6600	جمع	
1.01314	28	2.7143	مثبت	شرایط مه چه تأثیری بر تجهیزات ارتباطی (بی‌سیم و) در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
1.33550	22	2.4545	منفی	
1.16058	50	2.6000	جمع	
1.17379	10	2.4000	مثبت	شرایط مه چه تأثیری بر حرکت تجهیزات نظامی خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
1.25038	40	3.0250	منفی	
1.24949	50	2.9000	جمع	
.	.	.	مثبت	شرجی‌بودن هوا در منطقه چه تأثیری بر حرکت نیروهای خودی در عملیات داشته است؟
1.05444	50	3.5200	منفی	
1.05444	50	3.5200	جمع	
.79296	12	3.0833	مثبت	شرایط رطوبت هوا چه تأثیری بر ادوات نظامی خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
1.06943	38	3.2105	منفی	
1.00387	50	3.1800	جمع	
1.01653	21	3.6667	مثبت	وزش باد در منطقه چه تأثیری بر حرکت نیروهای خودی در عملیات داشته است؟
1.24370	29	3.2414	منفی	
1.16216	50	3.4200	جمع	
.72501	13	2.2308	مثبت	وزش باد در منطقه چه تأثیری بر حرکت تجهیزات نظامی خودی در عملیات داشته است؟
1.21242	37	3.4054	منفی	
1.21638	50	3.1000	جمع	

ادامه جدول ۴ - ۱. آزمون میانگین مربوط به تأثیر مؤلفه‌های اقلیمی در عملیات والفجر ۸

انحراف معیار	تعداد	میانگین		
.78881	10	2.2000	مثبت	وزش باد در منطقه چه تأثیری بر عوامل شیمیایی در عملیات داشته است؟
1.34355	40	3.3000	منفی	
1.32234	50	3.0800	جمع	
.	.	.	مثبت	گردوغبار در منطقه چه تأثیری بر دید نیروهای خودی در عملیات داشته است؟
1.23239	50	3.5400	منفی	
1.23239	50	3.5400	جمع	
.51640	6	1.6667	مثبت	گردوغبار در منطقه چه تأثیری بر حرکت تجهیزات نظامی خودی در عملیات داشته است؟
1.17294	44	3.2955	منفی	
1.23305	50	3.1000	جمع	

باتوجه به نتایج آزمون که در جدول فوق آورده شده است، ملاحظه می‌شود، عوامل ذکرشده در گویه‌ها به غیر از گویه تأثیر شرایط مه بر تجهیزات ارتباطی (بی‌سیم و...)، در بقیه گویه‌ها نظر اکثر پاسخگویان این هست که این عوامل تأثیر منفی دارد و از نظر میزان تأثیرگذاری به‌غیر از گویه مربوط به شرایط مه این تأثیرگذاری را در بقیه گویه‌ها در حد بالاتر از متوسط ارزیابی نموده‌اند.

به‌عبارتی دقیق‌تر، بارندگی، شرایط گرمی هوا، مه، شرجی بودن هوا، وزش باد و گرد غبار بر حرکت نیروهای خودی در عملیات والفجر ۸ تأثیر منفی می‌گذارد و این تأثیرگذاری بالاتر از حد متوسط ارزیابی شده است.

درخصوص میزان تأثیر مه بر تجهیزات ارتباطی در عملیات والفجر ۸ از نظر پاسخگویان این تأثیرگذاری مثبت و از نظر میزان تأثیر در حد زیاد ارزیابی شده است.

به‌طور کلی می‌توان گفت که مؤلفه‌های اقلیمی نظیر بارندگی، وزش باد تند، رطوبت و گرمی هوا بر حرکت نیروهای خودی و همچنین تجهیزات تأثیر منفی زیادی داشته است.

البته برخی مواردی در جنگ اتفاق افتاده است که از درک بشر عاجز است. در عملیات والفجر ۸ اکثر مواقع وزش باد به سمت نیروهای خودی بوده است که دشمن با شناخت کامل از این وزش اقدام به حمله شیمیایی می‌کند که در یکی دو مرحله از آن به‌طور ناگهانی وزش باد به سمت دشمن تغییر کرده که چیزی جزء عنایت الهی نبود.

مؤلفه‌های ژئومورفولوژیکی در موفقیت عملیات والفجر ۸ تأثیرگذار بوده است.

جدول ۴ - ۲. آزمون میانگین مربوط به تأثیر مؤلفه‌های ژئومورفولوژیکی در موفقیت

عملیات والفجر ۸

انحراف معیار	تعداد	میانگین		
.85356	21	2.8571	مثبت	وجود شیب‌های ملایم در مصب رودخانه چه تأثیری بر حرکت نیروهای نظامی خودی در منطقه والفجر ۸ داشته است؟
.89056	29	2.6897	منفی	
.87037	50	2.7600	جمع	
1.05003	27	2.5556	مثبت	وجود شیب‌های ملایم در مصب رودخانه چه تأثیری بر حرکت ادوات نظامی خودی در منطقه والفجر ۸ داشته است؟
.82212	23	2.3043	منفی	
.95105	50	2.4400	جمع	
.53452	7	1.5714	مثبت	وجود خاک رملی در منطقه چه تأثیری بر حرکت نیروهای نظامی خودی در منطقه والفجر ۸ داشته است؟
1.06956	43	3.3721	منفی	
1.18907	50	3.1200	جمع	
.90034	12	2.0833	مثبت	وجود خاک رملی در منطقه چه تأثیری بر حرکت ادوات نظامی خودی در منطقه والفجر ۸ داشته است؟
1.25430	38	3.3158	منفی	
1.28556	50	3.0200	جمع	
1.12591	45	3.2222	مثبت	وجود خاک‌های رسی در منطقه چه تأثیری بر حرکت نیروهای نظامی خودی در منطقه والفجر ۸ داشته است؟
.54772	5	1.6000	منفی	
1.18511	50	3.0600	جمع	
1.22392	45	3.1556	مثبت	وجود خاک‌های رسی در منطقه چه تأثیری بر حرکت ادوات نظامی خودی در منطقه والفجر ۸ داشته است؟
.54772	5	1.6000	منفی	
1.26168	50	3.0000	جمع	
.53452	7	1.5714	مثبت	وجود باتلاق در منطقه چه تأثیری بر حرکت ادوات نظامی خودی در منطقه والفجر ۸ داشته است؟
.98099	43	3.8837	منفی	
1.23156	50	3.5600	جمع	
			مثبت	وجود باتلاق در منطقه چه تأثیری بر حرکت نیروهای خودی در منطقه والفجر ۸ داشته است؟
.89008	50	4.0600	منفی	
.89008	50	4.0600	جمع	
.98563	37	2.9730	مثبت	معابر وصولی، کوره‌راه‌ها و شبکه‌های راه‌ها چه تأثیری بر حرکت نیروهای نظامی خودی در عملیات داشته است؟
1.44115	13	3.0769	منفی	
1.10657	50	3.0000	جمع	
.78174	9	2.1111	مثبت	رودخانه اروند چه تأثیری بر حرکت نیروهای نظامی خودی بر عملیات والفجر ۸ داشته است.
1.24303	41	3.1707	منفی	
1.23701	50	2.9800	جمع	

ادامه جدول ۴ - ۲. آزمون میانگین مربوط به تأثیر مؤلفه‌های ژئومورفولوژیکی در

موفقیت عملیات والفجر ۸

انحراف معیار	تعداد	میانگین		
1.31475	21	3.1429	مثبت	رودخانه اروند چه تأثیری بر حرکت تجهیزات نظامی خودی بر عملیات والفجر ۸ داشته است.
1.27403	29	3.1379	منفی	
1.27791	50	3.1400	جمع	
.80178	14	2.7857	مثبت	رودخانه اروند چه تأثیری بر عوامل پشتیبانی خودی بر عملیات والفجر ۸ داشته است.
1.19888	36	3.1389	منفی	
1.10583	50	3.0400	جمع	
1.26061	43	3.4884	مثبت	کانال‌های انتقال آب در منطقه چه تأثیری بر اختفا و پوشش، دید و تیر نیروهای خودی داشته است.
.78680	7	2.4286	منفی	
1.25536	50	3.3400	جمع	

نتایج آزمون که در جدول فوق آورده شده است، نشان می‌دهد، عوامل ذکر شده در گویه‌ها، وجود شیب‌های ملایم در مصب رودخانه بر حرکت نیروهای نظامی خودی در منطقه والفجر ۸ تأثیر منفی داشته ولی بر حرکت ادوات نظامی خودی تأثیر مثبت دارد.

وجود خاک رملی بر حرکت نیروهای خودی تأثیر منفی داشته است، باتلاق در منطقه بر حرکت نیروهای نظامی و ادوات نظامی خودی تأثیر منفی داشته است. همچنین رودخانه اروند به‌عنوان یک مانع طبیعی بر حرکت نیروهای نظامی، تجهیزات نظامی، عوامل پشتیبانی خودی در عملیات والفجر ۸ تأثیر منفی داشته و این تأثیرگذاری در همه موارد بیشتر از حد متوسط می‌باشد. البته با تدابیر اتخاذ شده و درایت فرماندهان جوان و با انگیزه بابتکار و احداث پل‌های شناور بسیاری از محدودیت‌ها مرتفع شده است.

وجود خاک‌های رسی در شرایط غیربارندگی در منطقه بر حرکت نیروهای نظامی و ادوات نظامی خودی در منطقه والفجر ۸ تأثیر مثبت داشته است. البته در شرایط بارندگی به‌دلیل اینکه خاک رس چسبندگی زیادی دارد، باعث کندشدن حرکت نیروی پیاده و همچنین ادوات نظامی می‌شود.

معابر وصولی، کوره‌راه‌ها و شبکه‌های راه‌ها باعث تسهیل حرکت نیروهای خودی می‌شده است. کانال‌های انتقال آب در منطقه بر اختفا و پوشش، دید و تیر نیروهای خودی تأثیر مثبت داشته است.

شناخت عوامل پوشش گیاهی و جانوری در موفقیت عملیات والفجر ۸ تأثیرگذار بوده است.

جدول ۴-۳. آزمون میانگین مربوط به تأثیر مؤلفه‌های پوشش گیاهی و جانوری در موفقیت عملیات والفجر ۸

انحراف معیار	تعداد	میانگین		
.90161	31	2.7097	مثبت	بوته‌زارها و پوشش گیاهی (چولان) موجود در منطقه عملیاتی چه تأثیری بر اختفا و پوشش نیروهای خودی داشته است؟
.78733	19	2.2105	منفی	
.88617	50	2.5200	جمع	
.63332	14	1.6429	مثبت	بوته‌زارها و پوشش گیاهی (چولان) موجود در منطقه چه تأثیری بر دید و تیر نیروهای خودی داشته است؟
1.20975	36	2.7222	منفی	
1.17959	50	2.4200	جمع	
1.24256	46	3.4783	مثبت	درختچه‌های نخل موجود در منطقه عملیاتی چه تأثیری بر اختفا و پوشش نیروهای خودی داشته است؟
.50000	4	1.7500	منفی	
1.28746	50	3.3400	جمع	
.54772	5	2.6000	مثبت	درختچه‌های نخل موجود در منطقه عملیاتی چه تأثیری بر دید و تیر نیروهای خودی داشته است؟
.99087	45	3.8667	منفی	
1.02639	50	3.7400	جمع	
.85332	50	4.0800	مثبت	نیزارها موجود در منطقه عملیاتی چه تأثیری بر اختفا و پوشش نیروهای خودی داشته است؟
			منفی	
.85332	50	4.0800	جمع	
.75076	11	3.1818	مثبت	نیزارها موجود در منطقه عملیاتی چه تأثیری بر دید و تیر نیروهای خودی داشته است؟
1.30761	39	3.3590	منفی	
1.20272	50	3.3200	جمع	

ملاحظه آزمون فوق نشان می‌دهد، از نظر پاسخگویان عوامل ذکر شده در گویه‌های مربوط به تأثیر بوته‌زارها و پوشش گیاهی (چولان) موجود در منطقه، درختچه‌های نخل و نیزارهای موجود به دلیل کثرت بر دید و تیر نیروهای خودی، در منطقه عملیاتی تأثیر منفی داشته و این تأثیرگذاری بیشتر از حد متوسط می‌باشد.

در گویه‌های مربوط به تأثیر بوته‌زارها و پوشش گیاهی (چولان) موجود، درختچه‌های نخل و نیزارهای موجود در منطقه عملیاتی بر اختفا و پوشش نیروهای خودی تأثیر مثبت دارد و از نظر میزان تأثیرگذاری در حد زیاد، ارزیابی نموده‌اند.

شناخت عوامل هیدرولوژیکی در موفقیت عملیات والفجر ۸ تأثیرگذار بوده است.

جدول ۴ - ۴. آزمون میانگین مربوط به تأثیر مؤلفه‌های هیدرولوژیکی در موفقیت

عملیات والفجر ۸

انحراف معیار	تعداد	میانگین	
			مثبت
			موانع موجود در رودخانه اروند (سیم‌خاردار، مین، تله‌های انفجاری، تله‌های خورشیدی و...) چه تأثیری بر حرکت تجهیزات نظامی خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
.92494	50	3.9600	منفی
.92494	50	3.9600	جمع
.69007	7	1.8571	مثبت
			موانع موجود در رودخانه اروند (سیم‌خاردار، مین، تله‌های انفجاری، خورشیدی و...) چه تأثیری بر حرکت نیروهای خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
1.24114	43	3.5349	منفی
1.31320	50	3.3000	جمع
.53452	7	1.4286	مثبت
			پوشش گیاهی رودخانه اروند چه تأثیری بر حرکت نیروها و تجهیزات خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
1.16282	43	3.0698	منفی
1.23487	50	2.8400	جمع
.93744	12	2.1667	مثبت
			سرعت آب در رودخانه اروند چه تأثیری بر حرکت نیروها و تجهیزات خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
1.28233	38	3.3684	منفی
1.30681	50	3.0800	جمع
1.03510	8	2.2500	مثبت
			جزر رودخانه اروند چه تأثیری بر حرکت تجهیزات نظامی و پشتیبانی خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
.88214	42	3.6190	منفی
1.03016	50	3.4000	جمع
.54772	5	2.6000	مثبت
			جزر رودخانه اروند چه تأثیری بر حرکت نیروهای خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
1.22763	45	3.3556	منفی
1.19591	50	3.2800	جمع
.97604	46	3.7391	مثبت
			مد رودخانه اروند چه تأثیری بر حرکت نیروهای خودی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
.50000	4	1.7500	منفی
1.08965	50	3.5800	جمع
.94418	43	3.6744	مثبت
			مد رودخانه اروند چه تأثیری بر حرکت تجهیزات نظامی و پشتیبانی در عملیات والفجر ۸ داشته است؟
.75593	7	2.2857	منفی
1.03490	50	3.4800	جمع

باتوجه به نتایج آزمون که در جدول فوق آورده شده است، ملاحظه می‌شود، عوامل ذکر شده در گویه‌ها به شرح ذیل است:

تأثیر مد رودخانه اروند بر حرکت نیروهای خودی و تجهیزات نظامی و

پشتیبانی در عملیات والفجر ۸ نقش مثبتی داشته است، از مهم‌ترین ابتکارات این بوده که عملیات در شرایط مد حداکثری اتفاق افتاده است. فهمیدن زمان حداکثری مد یکی از فرصت‌های ارزشمند رزمندگان اسلام بوده است.

در بقیه گویه‌ها نظر اکثر پاسخگویان این هست که این عوامل تأثیر منفی دارد و از نظر میزان تأثیرگذاری غیر از گویه مربوط به شرایط مد رودخانه اروند، این تأثیرگذاری را در بقیه گویه‌ها در حد بالاتر از متوسط ارزیابی نموده‌اند. به عبارتی دقیق‌تر، موانع موجود در رودخانه اروند (سیم‌خاردار، مین، تله‌های انفجاری، تله‌های خورشیدی و...) پوشش گیاهی، سرعت آب و جزر رودخانه بر حرکت نیروهای خودی و تجهیزات نظامی و پشتیبانی در عملیات والفجر ۸ تأثیر منفی می‌گذارد و این تأثیرگذاری بالاتر از حد متوسط ارزیابی شده است. به‌طور کلی می‌توان گفت که مؤلفه‌های هیدرولوژیکی تأثیر منفی زیادی بر عملیات‌های نیروهای خودی در عملیات والفجر ۸ دارد.

نتیجه‌گیری

باتوجه به پیشرفت‌های فناورانه بالأخص در عرصه نظامی گرچه بسیاری از محدودیت‌های جغرافیایی در تأثیرگذاری بر فعالیت و حرکات نظامی دشمن را کم‌رنگ نموده است، اما نمی‌توان به‌طور کامل از تأثیرگذاری این عوامل و شناخت آن جهت دستیابی به پیروزی در عملیات‌های نظامی چشم‌پوشی نمود. عملیات والفجر ۸ یک حرکت نشدنی و باورنکردنی بود. چون ماهواره‌های امریکایی برای عراق کار می‌کردند: اطلاعات به آن کشور می‌دادند؛ یعنی دائماً قرارگاه‌های جنگی رژیم بعثی با دستگاه‌های خبری امریکایی و با ماهواره‌هایشان مرتبط بودند و آن ماهواره‌ها نقل و انتقال و تجمع نیروهای ما را ثبت می‌کردند. بلافاصله به آنها اطلاع می‌دادند که ایرانی‌ها کجا تجمع کرده‌اند و کجا ابزار کار گذاشته‌اند.

همه می‌دانیم که اطلاعات در جنگ، نقش بسیار مهم و فوق‌العاده‌ای دارد؛ اما زیر دید این ماهواره‌ها، ده‌ها هزار نیرو رفتند تا پای اروند رود و دشمن نفهمید با شیوه‌های عجیب و غریبی مثلاً با کامیون، وانت، به شکل‌های گوناگون، مثل اینکه گویا هندوانه بار کرده‌اند، توانستند ده‌ها هزار نیروی انسانی را با پوشش‌های عجیب

و غریب و در شب تاریکی که ماه هم در آن شبها نبود، به کناره اروندرود منتقل کنند. این یکی از ابتکارات مهم این عملیات توسط فرماندهان و نیروهای جوان و زبده ایران اسلامی است.

عملیات والفجر ۸ یک عملیات آبی - خاکی در چارچوب راهبرد (تنبیه متجاوز) اجرا شد که فتح یک منطقه راهبردی فاو را به دنبال داشت.

این عملیات دستاوردهای سیاسی - نظامی بی نظیری برای جمهوری اسلامی به همراه داشته است. این دستاوردها در آن شرایط و با آن امکانات، حقیقتاً چیزی شبیه یک معجزه بود. توکل به خدای متعال، ایثار و اخلاص رزمندگان، خودباوری در پرتو رهبری امام(ره) بزرگوار، شجاعت و شهامت مثال زدنی رزمندگان اسلام، جسارت و وحدت نظر فرماندهان و همچنین شناخت دقیق عوامل جغرافیایی، از مهم ترین عوامل موفقیت بوده است.

فرصت‌ها

۱. شناخت کامل عوامل جغرافیایی منطقه؛
۲. حساسیت کم دشمن به منطقه و غافلگیری منطقی.
ارتش بعثی با دیدگاه کلاسیک خود، اجرای عملیات گسترده و مهم از سوی قوای ایران را با عبور از مانع طبیعی اروندرود در این منطقه، تصور نمی کرد. گفتنی است که در تهاجم ارتش بعثی به سرزمین‌های خوزستان، هیچ‌گاه قوای صدام نتوانستند از اروندرود عبور کنند یا روی آن پل احداث نمایند.

۳. ضعف خطوط پدافندی دشمن

در منطقه‌ی فاو آرایش دفاعی یگان‌های دشمن نسبت به سایر خطوط دفاعی ارتش عراق استحکام کم‌تری داشت زیرا:

الف. دشمن اروندرود را مانعی قوی و غیرقابل عبور برای یگان‌های ایرانی تصور می کرد؛

ب. برای دشمن ایجاد استحکامات فراوان و احداث موانع مصنوعی گسترده در جلو خط مقدم خود، همچون خطوط دیگر میسر نبود؛

ج. عدم حضور لشکرها و تیپ‌های قوی دشمن در خطوط دفاعی این منطقه؛

د. نبودن عمق دفاعی مناسب در خطوط دشمن به دلیل ناممکن بودن ایجاد رده‌های مختلف پدافندی به دلیل وضعیت نامطلوب زمین و وجود نخلستان‌ها،

نهرها و باتلاق‌های فراوان؛

۵. وجود جناحین امن برای نیروی تک‌کننده پس از تصرف شبه‌جزیره فاو و محدودشدن دفاع از آن، پس از تصرف هدف موردنظر فقط به یک جبهه و آن هم از سمت بصره و ام‌القصر؛

۶. وادار ساختن دشمن به جنگیدن در سرزمینی که ارتش بعثی، تمایل به درگیرشدن در آن را نداشت. ازسوی دیگر، انتخاب زمان عملیات در فصل زمستان می‌توانست ضعف‌های این زمین را برای ارتش دشمن فراوان‌تر نموده و در جریان نبرد امکان استفاده مؤثر برای مانور زرهی را از قوای دشمن بگیرد.

۴. امکان سازماندهی آتش مؤثر توپخانه؛

باتوجه به اینکه یگان‌های دشمن برای رسیدن به منطقه درگیری در فاو، متکی به جاده‌های بصره به فاو و ام‌القصر به فاو بودند و این جاده‌ها تاحدودزیادی در برد آتش توپخانه دوربرد قوای ایران قرار داشت، بنابراین، مؤثرترین آتش‌های توپخانه برای مقابله با واحدهای دشمن قبل از رسیدن به منطقه پاتک، طرح‌ریزی شد.

۵. امکان طرح‌ریزی عملیات محدود و ایذایی؛

فرماندهی کل سپاه با به‌کارگیری بخشی از توان یگان‌هایی که در مرحله اول عملیات والفجر ۸ برای آنها مأموریتی پیش‌بینی نشده بود، در منطقه ابوالخصیب (روبه‌روی شهر خرمشهر) و جزیره ام‌الرصاص و جزیره بوارین واقع در خاک عراق، عملیاتی را طراحی کرد تا یگان‌های دشمن را در این منطقه درگیر نگه داشته و از اعزام فوری آنها به منطقه اصلی عملیات در جبهه فاو جلوگیری نماید.

۸. ضعف اطلاعاتی دشمن؛

۹. تدبیر بی‌سابقه فرماندهی در به‌کارگیری یگان‌ها نسبت به توان رزمی آنها در

زمان و مکان مناسب؛

۱۰. وحدت نظر در فرماندهی، طراحی عملیات و اجرای آن؛

۱۱. موقعیت زمین منطقه که امکان مانور مناسب را از دشمن سلب می‌کرد؛

۱۲. عزم و اراده‌ی قوی، تقوا و اخلاص نیروهای عمل‌کننده.

محدودیت‌ها

۱. کمبود امکانات و تجهیزات نظامی لازم؛

۲. ضعف وضعیت اقتصادی کشور جهت تأمین امکانات نظامی لازم؛

۳. ضعف پشتیبانی و تدارکات برای نیروهای عمل‌کننده.

منابع فارسی

– قرآن مجید.

- استغن ون اورا (بی تا)، **تهاجم – دفاع و علل جنگ**، ترجمه سیدمحمدکمال سروربان، فصلنامه راهبردی، ش ۱۳
- افشار سیستانی، ایرج (؟؟؟؟)، **خوزستان و تمدن دیرینه آن**، ج ۱: ۴۲.
- جعفری، عباس (۱۳۸۴)، **گیتاشناسی ایران**، انتشارات ؟؟؟؟، ج سوم.
- جلائیان، ؟؟؟؟ (۱۳۹۲)، **اقلیم خوزستان**، انتشارات ؟؟؟؟
- حافظنیا، محمدرضا (۱۳۸۱)، **جغرافیای سیاسی ایران**، تهران: انتشارات سمت.
- خوزستان، جزایر استان. «**جزایر استان خوزستان**، جزایر استان خوزستان در خلیج فارس»، بازبینی شده در ۲۰۱۷-۰۷-۰۱.
- **دانشنامه جامع ایثار و شهادت**، بازدید: ژوئیه ۲۰۱۵.
- درودیان، محمد (۱۳۸۱)، **خرمشهر تا فاو**، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
- دری، حسن (۱۳۸۸)، **عملیات والفجر ۸**، مجموعه مقالات، مرکز اسناد دفاع مقدس.
- راعی ابوالحسن (؟؟؟؟)، **یک گمانه زنی برای خرمشهر**، انتشارات ؟؟؟؟، ۲۶.
- رحیم صفوی، سیدیحیی (۱۳۸۰)، **مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران**، ج ۳، سازمان جغرافیایی نیروی‌های مسلح.
- رحیم صفوی، سیدیحیی (۱۳۸۴)، **جغرافیای نظامی**، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- شکویی، حسین (۱۳۸۹)، **اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا**، ج اول، چ دوازدهم، نوروز، تهران: گیتاشناسی.
- عبدالله خانی، علی (۱۳۸۳)، **تهاجم – دفاع**، انتشارات ؟؟؟؟، ۸۹.
- کالینز، جان. ام. (۱۳۸۵)، **جغرافیای نظامی ج دوم**، **جغرافیای فرهنگی**، ترجمه محمدرضا آهنی و بهرام محسنی، انتشارات دانشگاه جامع امام حسین (ع).
- کالینز، جان. ام. (۱۳۹۰)، **جغرافیای نظامی ج اول**، **جغرافیای طبیعی**، ترجمه محمدرضا آهنی و بهرام محسنی، انتشارات دانشگاه جامع امام حسین (ع).
- کالینز، جان. ام. (۱۳۸۳)، **جغرافیای نظامی**، ترجمه عبدالمجید حیدری و دیگران، دانشکده فرماندهی سپاه پاسداران.
- **کتاب اطلس جغرافیای حماسی (سال)**، **خوزستان در جنگ**، انتشارات ؟؟؟؟، ۷۸ – ۷۹.
- مرادپیری، هادی (۱۳۹۱)، **اصول و معارف دفاع مقدس**، چ ؟؟؟؟، ۸۹.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۸)، **جهاد**، نشر ؟؟؟؟، ۱۴.
- میرحیدر، دره (۱۳۹۴)، **مبانی جغرافیای سیاسی**، انتشارات ؟؟؟؟.
- ؟؟؟؟، ؟؟؟؟ (۱۳۸۳)، **مطالعات زیست‌محیطی**، ترجمه عمار.

فصلنامه جغرافیای نظامی و امنیتی

سال چهارم، شماره یکم، بهار ۱۴۰۰

– ؟؟؟؟، ؟؟؟؟ (سال)، جغرافیای مفضل ایران، ج اول: ۲۷ و ۲۸ و ۷۷ و ۷۸

– «تقسیمات کشوری»، پورتال وزارت کشور، بازبینی شده در ۴ تیر ۱۳۹۰.